

Koniec wojny i początek nowej rzeczywistości. Nastroje, postawy oraz stosunek mieszkańców Chojnic i powiatu chojnickiego do reżimu komunistycznego w 1945 r.

The End of the War and the Beginning of a New Reality. The Feeling, Conduct and Attitude of Chojnice and Chojnice Poviats Citizens towards the Communist Regime in 1945

VARIA

1945 R.
POWIAT CHOJNICKI
KOMUNIZM
NASTROJE
OPÓR SPOŁECZNY

1945
CHOJNICE POVIAT
COMMUNISM
FEELING
SOCIAL RESISTANCE

Abstrakt

Wejście Armii Czerwonej w lutym i marcu 1945 r. na terenie powiatu chojnickiego przyjmowano entuzjastycznie, oznaczało bowiem zakończenie okupacji niemieckiej. Zaczęły powstawać komunistyczne ośrodki władzy, które przejęły kierowniczą rolę, oraz rozpoczęły się represje, np. deportacje do obozów pracy w ZSRS. Mimo tego ludność energicznie przystąpiła do odbudowy szeroko rozumianego życia społeczno-gospodarczo-politycznego. W proces ten włączyli się przedwojenni urzędnicy, nauczyciele czy byli konspiratorzy. Pogarszające się warunki życia, np. fatalna aprowizacja, powodowały, że mieszkańcy nie interesowali się polityką i negatywnie odnosili się do ustroju. Jednak w obawie przed represjami opór miał przede wszystkim charakter plotek, choć część ludności włączyła się w antykomunistyczną podziemną działalność. Ponadto charakterystyczne dla powiatu w tym czasie było przywiązanie do religii katolickiej oraz negatywne nastawienie do Niemców i tzw. repatriantów.

Abstract

The Red Army entered the Chojnice poviat between February–March 1945, which was enthusiastically received as it ended the German occupation. At that point, communist centers of power began to emerge, taking over the leading role. Also, repressions such as deportations to labor camps in the USSR began as well. Despite this, the population vigorously started rebuilding a broadly defined social, economic, and political life. This process was joined by pre-war civil servants, teachers, and former conspirators. Due to deteriorating living conditions like poor food supply, the residents were interested in politics and showed negative feelings about the regime. In fear of repressions, they only expressed resistance through gossiping. However, some of the population joined anti-communist underground activities. Moreover, Chojnice residents were known for practicing the Catholic religion and having a negative attitude towards the Germans and the so-called repatriates.

WPROWADZENIE

W oficjalnej historiografii Polski „ludowej” wejście Armii Czerwonej na polskie ziemie w latach 1944–1945 było przedstawiane jako wyzwolenie. W rzeczywistości Polacy nie odzyskali wolności i niepodległości, a komuniści przejęli władzę wyłącznie dzięki zabiegom Józefa Stalina i obecności sowieckiego wojska. W ówczesnej literaturze dotyczącej powiatu chojnickiego generalnie nie opisywano prawdziwych nastrojów polskiego społeczeństwa i jego stosunku do wprowadzanego reżimu. W późniejszych opracowaniach temat ten sygnalizowano jedynie na marginesie dziejów politycznych regionu. Niniejszy artykuł jest próbą uzupełnienia tej luki¹. Jego bazę źródłową stanowią dokumenty wytworzone przez polską administrację, aparat bezpieczeństwa, organizacje i partie polityczne, a także wspomnienia, relacje oraz prasa i literatura przedmiotu².

¹ Bardzo ważną kwestię, jaką był w tym czasie stosunek polskiej ludności powiatu chojnickiego do Armii Czerwonej, oraz jej szkodliwą działalność, autor opisał w osobnym tekście.

² O problemach związanych z wykorzystywaniem źródłem historycznych przy opisywaniu nastrojów czy emocji zob. M. Zaremba, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012, s. 18–23.

Nie sposób opisywać powojenne postawy mieszkańców powiatu chojnickiego bez uwzględnienia klimatu politycznego na Pomorzu w okresie II RP. Przed 1939 r. wśród społeczeństwa pomorskiego (i tak było również na omawianym terenie) dominowały prawicowe i centroprawicowe poglądy polityczne; do wpływowych obozów należała także sanacja. Ruch komunistyczny natomiast miał niewielkie znaczenie. Bardzo ważnym elementem tutejszego życia społeczno-politycznego były religia i Kościół katolicki³. Na opinię publiczną oddziaływała też prasa, która na omawianym terenie miała głównie katolicki i prawicowy profil⁴.

Okupacja nie wpłynęła w zasadniczym stopniu na zmianę światopoglądu tutejszej ludności. W dalszym ciągu ważną rolę odgrywała religia. Irena Wituszyńska z Chojnic stwierdziła, że to wiara pozwoliła jej przetrwać wojenny koszmar⁵. Niemiecka polityka jednak miała olbrzymi wpływ na powojenne warunki na Pomorzu, tj. ziemiach wcielonych do III Rzeszy. Po pierwsze, okupant mordował tamtejszą ludność od pierwszych tygodni wojny – jesienią przez te tereny przeszła fala okrutnego terroru, który część historyków nazywa „zbrodnią pomorską”⁶. Po drugie, istotnym elementem agresywnej polityki niemieczania ludności było wprowadzenie niemieckiej listy narodowej (Deutsche Volksliste, DVL). Znaczna część mieszkańców z różnych przyczyn – w tym w obawie przed represjami – przyjęła III grupę.

Co istotne, już w tym czasie niektórzy członkowie lokalnego podziemia byli świadomi rzeczywistych planów Armii Czerwonej w stosunku do Polski. W 1941 r. część z nich zdawała sobie sprawę, że zwycięstwo ZSRS nad III Rzeszą oznaczało dla Polski niebezpieczeństwo⁷.

³ C. Wycech, *Powiat chojnicki. Ziemia, ludzie, przeszłość. Życie gospodarcze i społeczne*, Chojnice 1936, s. 157–159; J. Borzyszkowski, *Chojnice w II Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2010, s. 466–469; *idem*, *Tam gdzie Kaszëb kuic. Monografia wsi Karsin*, Gdańsk 1973, s. 58; *idem*, *Wielewskie Góry. Dzieje Wiela i jego kalwarii*, Gdańsk 1986, s. 81, 85–86, 103–105; W. Korpalska, *Czersk i okolice w latach II Rzeczypospolitej* [w:] *Czersk. Przeszłość i teraźniejszość*, red. S. Kalemka, Bydgoszcz 1989, s. 84–86, 89; *Dzieje Brus i okolicy*, red. J. Borzyszkowski, Chojnice–Gdańsk 1984, s. 370–375.

⁴ K. Ostrowski, *Bedeker chojnicki A–Ż*, Chojnice 2009, s. 252; T. Myszką, „*Dziennik Pomorski*”, „*Lud Pomorski*” i ich dodatki (1923–1939) [w:] *Prasa chojnicka wczoraj i dziś (1912–2005)*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2005, s. 11–36.

⁵ Fundacja Archiwum Pomorskie Armii Krajowej (FAPAK), K: 114/114 Pom, Teczka osobowa Ireny Wituszyńskiej, Relacja Ireny Wituszyńskiej, k. 14.

⁶ Na temat niemieckich zbrodni na Pomorzu i w powiecie chojnickim zob. np. *Chojnice w latach 1939–1945*, [oprac. przy współpr. Towarzystwa Miłośników Chojnic i Okolicy], Chojnice 1947; J. Borzyszkowski, *Pod okupacją hitlerowską III Rzeszy Niemieckiej (1939–1945)* [w:] *Dzieje Chojnic...*, s. 533–584; M. Wardzyńska, *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce „Intelligenzaktion”*, Warszawa 2009; *Rozstrzelana niepodległość. Ofiary zbrodni pomorskiej 1939. Materiały XXIX sesji naukowej w Toruniu z 22 listopada 2019 roku*, red. T. Ceran, Toruń 2020.

⁷ FAPAK, M: 421/1047 Pom, Teczka osobowa Bernarda Szczęsnego, Bernard Szczęśny – Sprawa „Gryfa Pomorskiego”, k. 32–33.

W styczniu 1945 r. Armia Czerwona rozpoczęła operację wiślańsko-odrzańską, której celem było wypieranie Niemców z kolejnych polskich miast. W tym czasie dowódcy polskiego podziemia niepodległościowego, działający na zdobytych przez Sowietów terenach, informowali przełożonych o przestępstwach i zbrodniach popełnianych przez wkra- czającą Armię Czerwoną oraz negatywnych emocjach, jakie wzbudzała wśród mieszkańców⁸. Również urzędnicy z województwa pomorskiego, w którego skład wchodził powiat chojnicki, w kolejnych miesiącach pisali o rozgoryczeniu, apatii i krytycznym stosunku ludności Pomorza do władz komunistycznych⁹.

Część mieszkańców zdobywała informacje o postępującym froncie i Armii Czerwonej m.in. od osób wyjeżdżających z Prus Wschodnich. O sowieckiej ofensywie świadczyły również masy uciekających Niemców¹⁰. Tutejsi Polacy czerpali satysfakcję z takich obrazów. Stanisław Gierszewski, mieszkaniec Chojnic, 11 lutego notował: „Rodzice i starsi zacierają ręce – to już przygotowania do ostatniego szturm na Chojnice”¹¹. W obliczu nadchodzącej walki o miasto chojniczanie zeszli do piwnic, w których mieszkali przez kilka dni nawet po kilkanaście osób. Po jakimś czasie zaczynało brakować produktów spożywczych i wody, po którą chodzili pod osłoną nocy, czasami ryzykując życie¹². Jak wspominał Zbigniew Steinke: „piwnicę przepełniały nocne lęki”¹³. W trakcie zdobywania miasta wierni szukali pocieszenia w religii. Mimo toczących się walk o Chojnice wybierali się na mszę świętą. W piwnicach modlono się o zakończenie okupacji, a po zdobyciu miasta przez Armię Czerwoną odmawiano dziękczynny różaniec¹⁴. Podobnie było w Borowym Młynie – ludzie oczekujący na wkroczenie Sowietów modlili się w schronach¹⁵.

Niektórzy mieszkańcy wykazywali się heroicznymi postawami. Podczas ucieczki Niemców i walk zabezpieczali wyposażenie fabryczne.

⁸ Zob. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 5: *Październik 1944–lipiec 1945*, red. T. Pełczyński, Wrocław 1991.

⁹ Sprawozdanie wojewody pomorskiego za miesiąc czerwiec 1945 roku [w:] *Rok 1945. Województwo pomorskie. Sprawozdania pełnomocników rządu i wojewody*, red. R. Kozłowski, Warszawa 1997, s. 68.

¹⁰ A. Kula, *Byłem kolejarem* [w:] *W mroku nocy. Z lat okupacji na ziemi chojnickiej 1939–1945*, oprac. K. Szczepański, Chojnice 1986, s. 74; A. Kula, *Moje wspomnienie z lat II wojny światowej* [w:] *Pamiętniki chojnickie*, oprac. K.I. Ostrowski, Chojnice 2013, s. 146–149; S. Gierszewski, *Zanim nadeszło wyzwolenie*, „Słowo Powszechne”, 18 II 1975.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Z. Steinke, *14 lutego 1945 roku*, „Gazeta Chojnicka”, 19 II 1993, s. 13.

¹³ *Idem*, *Etapy „wyzwolenia” – kontratak Niemców*, „Gazeta Chojnicka”, 30 IV 1993, s. 3.

¹⁴ S. Gierszewski, *Zanim nadeszło wyzwolenie...*

¹⁵ B. Reszka, *Czas zła. sowieckie bezprawie na kaszubskich Gochach*, Gdańsk 2001, s. 11.

W trakcie bitwy o Chojnice strażacy i cywile, mimo braku sprzętu, zorganizowali grupę ratowniczą i, narażając życie, likwidowali pożary. W suszarni grzybów i jarzyn w Brusach pracownicy ukryli przed okupantem kosztowny sprzęt, który umożliwił jej sprawne uruchomienie po zakończeniu okupacji¹⁶.

Armia Czerwona zdobyła Chojnice 15 lutego 1945 r. W następnych dniach i tygodniach zajmowała kolejne miejscowości: Czersk, Rytel i Gutowiec – 22 lutego, Charzykowy i Męcikał – 25 lutego, Brusy – 4 marca, Borowy Młyn, Brzeźno i Lipnicę – 5 marca, a Karsin – 6 marca. W 1945 r. na powiat chojnicki składały się miasta Chojnice i Czersk oraz gminy: Brusy, Brzeźno, Chojnice-wieś, Czersk-wieś, Karsin, Konarzyny, Leśno, Lipnica, Rytel¹⁷. Stopień zniszczeń i strat w wyniku działań wojennych na terenie powiatu był jednym z najwyższych w całym województwie pomorskim¹⁸.

Gdy sowieckie oddziały opanowały Chojnice, niektórzy mieszkańcy rabowali ze sklepów i magazynów produkty pierwszej potrzeby¹⁹. Zdarzały się także kradzieże sprzętów z mieszkań sąsiadów²⁰ – choć zaznaczyć należy, że wówczas uznawano ich po prostu za zmarłych.

Po wojennych trudach z radością przyjmowano zakończenie okupacji niemieckiej²¹. Zdaniem starosty powiatowego Tadeusza Rześniewieckiego wśród ludności panował ogromny entuzjazm. Radość potęgował fakt, że Rześniewiecki przybył pod koniec lutego 1945 r. ubrany w mundur polskiej jednostki. Był to pierwszy taki widok po ponad pięciu latach zniewolenia²².

¹⁶ W. Look, *Z dziejów Ochotniczej Straży Pożarnej w Chojnicach 1866–1966*, Chojnice 1966, s. 12; *W Brusach znajduje się największa suszarnia grzybów i jarzyn w Polsce*, „Trybuna Pomorska”, 3 XI 1945, s. 3.

¹⁷ B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej* [w:] *Chojnice. Dzieje miasta i powiatu*, red. S. Gierszewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 261. Tam też można odnaleźć informacje na temat kształtowania się władzy na omawianym terenie. Pamiętać jednak należy, że praca powstała w okresie Polski „ludowej”, w warunkach działającej cenzury i obowiążących komunistycznych mitów. Wyraźnie widać to na przykładzie oddziałów antykomunistycznego podziemia zbrojnego nazywanych „bandami”. Na temat powstawania administracji zob. także M. Wałdoch, *Polityka faktów dokonanych. Chojnice od 15 lutego do 9 maja 1945 roku we władzy Armii Czerwonej i Polskiej Partii Robotniczej*, „Zeszyty Chojnickie” 2016, nr 32, s. 48–73.

¹⁸ B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 269–270.

¹⁹ Z. Peichert, *Wyzwolenie*, „Gazeta Chojnicka”, 15 II 1991, s. 2; K. Ostrowski, *Po wojnie* [w:] *Dzieje Chojnic...*, s. 589.

²⁰ M. Wałdoch, *Polityka...*, s. 70–71.

²¹ J. Malicki, *Wspomnienia z wojny światowej 1939–1945 roku*, „Zeszyty Chojnickie” 2014, nr 30, s. 189; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 594; Z. Peichert, *Wyzwolenie...*, s. 2; FAPAK, K: 9/9 Pom, Teczka osobowa Rozalii Gabrych, Relacja, 1974 r., k. 9; E.K. Cysewski, *Był taki czas, kiedy las był moim domem*, Gdańsk 1972, s. 70–71.

²² Z. Stromski, *Z przemilczanych wydarzeń*, „Gazeta Chojnicka”, 24 II 1995, s. 1. O tym, że mundur pomagał w pracy członkom grup operacyjnych, opowiadał Antoni Alster,

Szybko okazało się, że rzeczywistość będzie wyglądać inaczej, niż się spodziewano. Wkraczająca Armia Czerwona uznawała tereny powiatu chojnickiego za ziemie „germańskie”, tak więc tutejszą ludność traktowała podejrzliwie, a nawet wrogo. Także jej dobytek uznawano za niemiecki. Żołnierze dokonywali masowych rabunków i kradzieży oraz gwałtów²³. Ponieważ zachowanie czerwonoarmistów wzbudzało niepokój i obawy, mieszkańcy Chojnic ukrywali się w piwnicach i budynkach nawet jeszcze dwa tygodnie po zdobyciu miasta²⁴. Regina Weltrowska, członek największej podziemnej organizacji na ziemi chojnickiej – Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski”, wspominała pierwsze tygodnie sowieckiego terroru: „wojna zakończyła się koszmarem przeżyć w lutym 1945 r.”²⁵.

Niezwykłe bolesne, zwłaszcza po wojennych doświadczeniach, były aresztowania i deportacje mieszkańców do obozów pracy w Związku Sowieckim. Za pretekst do wywózek służyło posiadanie wcześniej wspomnianej grupy DVL. Wkraczający Sowieci i polscy komuniści nie zdawali sobie sprawy ze specyfiki tego zagadnienia. Rzutowało to na ich stosunek do tej części społeczeństwa. Zatrzymania rozpoczęły się niemal od pierwszych chwil obecności Armii Czerwonej. W 1945 r. z powiatu chojnickiego deportowano 1172 osoby, z czego 384 znamy z nazwiska. Ustalono, że co najmniej 137 wywiezionych zmarło. Osoby, które planowano zatrzymywać, były m.in. wskazywane przez Polaków, padały ofiarami łapanek na ulicach, a także zabierano je z pola²⁶. Wśród aresztowanych, a później wywiezionych, znajdowali się cywile i członkowie podziemia, którzy ujawnili swoją partyzancką przeszłość przed sowieckimi władzami. Jednym z nich był Władysław Kulesza z „Gryfa Pomorskiego”, któremu – jak sam po latach oświadczył – zabrakło wówczas wyrobienia politycznego, gdy przyznawał się do podziemnej działalności: „gdybym miał jakiegokolwiek rozeznanie w panujących ówczesnie warunkach politycznych,

Niezwykłe bolesne, zwłaszcza po wojennych doświadczeniach, były aresztowania i deportacje mieszkańców do obozów pracy w Związku Sowieckim. Za pretekst do wywózek służyło posiadanie wcześniej wspomnianej grupy DVL.

zob. R. Kozłowski, *Polska Partia Robotnicza w województwie pomorskim 1942–1948*, Bydgoszcz 1985, s. 62.

²³ Zob. np. M. Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945–1947*, Toruń 2001; *Pogranicza. Stara Kiszewa*, [red. M. Krawczyk], Warszawa 2013, s. 197, 204, 219; Z. Steinke, *Wspomnienia Chojniczanina*, Chojnice 2011, s. 44, 46.

²⁴ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB), Powiatowa Rada Narodowa w Chojnicach (PRN Ch), 1, Protokół nr 3 spisany z przebiegu posiedzenia Powiatowej Rady Narodowej w Chojnicach odbytego dnia 6 października 1945 r., b.d., k. 26.

²⁵ FAPAK, K: 626/1043 Pom, Teczka osobowa Reginy Weltrowskiej, Relacja członka konspiracji, 11 V 1991 r., k. 5.

²⁶ M. Golon, *Polityka radzieckich...*, s. 81, 186; B. Reszka, *Czas zła...*, s. 12; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 635.

mógłbym z łatwością tej przykrości uniknąć – nie przyznając się po prostu do niczego, ale ja mówiłem prawdę”²⁷. Tym, którzy postanowili zachować w tajemnicy swoją podziemną aktywność, udało się uniknąć deportacji²⁸.

Rodziny zatrzymanych i wywiezionych zabiegały o ich zwolnienie m.in. w Międzynarodowym i Polskim Czerwonym Krzyżu (PCK) czy u starosty powiatowego. Próby te jednak pozostawały bezskuteczne. Tylko latem mieszkańcy złożyli 149 wniosków w sprawach swoich bliskich²⁹. O tym, jaką atmosferę w społeczeństwie wywołały wywózki, świadczy list wysłany przez chojniczkę do rodziny w Londynie, przejęty przez komunistyczną cenzurę wojenną. W sierpniu kobieta pisała, że syn jej był zdrowy, zdobył zawód, ale „jeszcze nie chce do domu wracać, bo mówi, że na Sybir nie chce iść”³⁰.

POWSTANIE APARATU BEZPIECZEŃSTWA I ORGANIZACJI POLITYCZNYCH

Na teren powiatu na początku marca 1945 r. przybył ppor. Jan Janek, członek grupy operacyjnej Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Jego zadaniem było utworzenie struktur Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP) w Chojnicach³¹. Zadaniem nowej instytucji było m.in. inwigilowanie i zatrzymywanie przeciwników reżimu komunistycznego oraz prowadzenie działań operacyjnych w stosunku do byłych konspiratorów, np. członków „Gryfa Pomorskiego”³². Sieć agenturalna sekcji do walki z podziemiem niepodległościowym, działająca w PUBP od lipca, jesienią liczyła 27 informatorów. Nie sposób określić, ilu z nich zostało zwerbowanych przy wykorzystaniu materiałów kompromitujących, a ilu współpracowało z pobudek ideowych. W 1945 r. PUBP w Chojnicach dysponował siatką 350 informatorów, 35 agentów i jednym rezydentem³³.

²⁷ FAPAK, M: 33/642 Pom, Teczka osobowa Władysława Kuleszy, Władysław Kulesza – *Mój okupacyjny los. Relacja z lat 1939–1945*, k. 58.

²⁸ Zob. np. FAPAK, M: 488/1122 Pom, Teczka osobowa Stefana Januszewskiego, Pismo dot. Stefana Januszewskiego, Gdańsk, 25 II 1991 r., k. 6; FAPAK, M: 536/1174 Pom, Teczka osobowa Mariana Januszewskiego, Pismo dot. Mariana Januszewskiego, Gdańsk, 25 II 1991 r., k. 4.

²⁹ K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 635; B. Reszka, *Czas zła...*, s. 12, 69.

³⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN), 1572/3378, Specjalne doniesienie, 15 IX 1945 r., k. 92.

³¹ Obszerniej zob. M. Wałdoch, *Polityka...*, s. 62 i n.

³² Zob. np. A. Gąsiorowski, *Rozpracowanie środowiska byłych członków Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski” przez Urząd Bezpieczeństwa*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 2012, R. 47–48, z. 49, s. 73–93.

³³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy (AIPN By), 049/32, Raport nr 12, Chojnice, 8 XI 1945 r., k. 22; AIPN By, 08/11, Z. Warnke, *Powstanie i działalność*

Tutejszy PUBP nie cieszył się dobrą opinią. W połowie 1945 r. starosta informował wojewodę pomorskiego o nieufności mieszkańców wobec chojnickiej bezpieki, choć w grudniowym sprawozdaniu pisał o przychylnym stosunku ludności³⁴. Na złą ocenę urzędu w dużym stopniu wpływało zachowanie funkcjonariuszy, także wyższego szczebla, którzy nadużywali alkoholu, urządzali libacje, wszczynali awantury i źle odnosili się do ludności. Doszło nawet do pobicia młynarza w Chocińskim Młynie; mężczyźnie grożono ponadto śmiercią. Wypadki takie odnotowywał starosta i kierownictwo PUBP³⁵. Brak doświadczenia, niekompetencja funkcjonariuszy i nieprzestrzeganie przez nich przepisów powodowały skargi ludności³⁶. Brak przygotowania zawodowego przekładał się na nieszczęśliwe wypadki. Do jednego z nich doszło podczas pogoni za członkiem bandy rabunkowej, gdy funkcjonariusze otworzyli ogień i serią z automatu zranili przypadkowo przechodzącego cywila. Ścigany zbiegł³⁷. W tym kontekście wspomnieć można, że niektórzy funkcjonariusze porzucali służbę i przystępowali do grup rabunkowych (lub sami je zakładali), które okradały lokalną społeczność. Tak postąpili np. Kazimierz Kuśnierz ps. Ważny czy Antoni Szulc³⁸.

Od marca w powiecie chojnickim działały struktury powiatowe i miejskie Polskiej Partii Robotniczej (PPR). Do maja komitety powstały w większości gmin³⁹. Wskazywano jednak na bardzo słabą aktywność

organów bezpieczeństwa i porządku publicznego na ziemi chojnickiej w latach 1945–1950, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem dr. Jana Golca, obroniona w Wyższej Szkole Oficerskiej im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie, Legionowo 1981, k. 64.

³⁴ APB, Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy (UWP By), 599, Sprawozdanie miesięczne starosty powiatowego za sierpień 1945 r., Chojnice, 31 VIII 1945 r., k. 27; APB, UWP By, 593, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za grudzień 1945 r., Chojnice, 31 XII 1945 r., k. 55.

³⁵ APB, UWP By, 599, Sprawozdanie miesięczne starosty powiatowego za sierpień 1945..., k. 27; Protokół z odprawy kierowników powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego w Bydgoszczy z dnia 19 X 1945 r. [w:] *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Pomorzu i Kujawach (luty–grudzień 1945)*, red. B. Binaszewska, P. Rybarczyk, wstęp P. Rybarczyk, wyb., oprac. K. Bartosik et al., Warszawa–Bydgoszcz–Gdańsk 2010, s. 298.

³⁶ AIPN By, 08/11, Z. Warnke, *Powstanie i działalność organów bezpieczeństwa...*, k. 34.

³⁷ AIPN By, 034/1, Praca operatywna naszej sekcji w Chojnicach, b.d., k. 48.

³⁸ A. Paczoska-Hauke, *Działania represyjne Urzędu Bezpieczeństwa wobec mieszkańców powiatu chojnickiego w latach 1945–1956*, „Zeszyty Chojnickie” 2006, nr 21, s. 51, 53; AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 29 VIII 1945 r. do dnia 9 IX 1945 r., Bydgoszcz, 10 IX 1945 r., k. 109; AIPN By, 049/1, Sprawozdanie o stanie pracy agenturalno-operacyjnej Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Chojnicach, Chojnice, 8 IX 1945 r., k. 79; AIPN By, 049/32, Sprawozdanie roczne za 1945 r., Chojnice, 8 I 1946 r., k. 40v; AIPN By, 034/3, Raport dekadowy za okres od 28 VII do 9 VIII 1945 r., Bydgoszcz, 9 VIII 1945 r., k. 19.

³⁹ B. Głębiewicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 278–279.

pepeerowców w powiecie⁴⁰; pod koniec roku chojnicka organizacja, obok sępoleńskiej i tucholskiej, była najmniej liczna w skali całego województwa pomorskiego. Sekretarz Miejskiego Komitetu PPR w Czersku wielokrotnie zaznaczał problemy w pracy partyjnej. Trudne były relacje komunistów z Polskim Stronnictwem Ludowym (PSL) i kierownictwem niektórych przedsiębiorstw⁴¹. W powiecie dawało się zauważyć tarcia między partiami. W Czersku – zdaniem UB – Polska Partia Socjalistyczna (PPS) prowadziła kampanię przeciwko PPR⁴². Z drugiej jednak strony liczba członków partii komunistycznej systematycznie rosła: w kwietniu było to 77 osób, we wrześniu – 323, w grudniu – 398⁴³. Wysokie upartyjnienie cechowało MO. Według niepełnych danych ok. 55% funkcjonariuszy należało do PPR, 7% do Stronnictwa Ludowego (SL), 6% do PPS, a 22% pozostawało bezpartyjnych⁴⁴. Z kolei np. pracownicy spółdzielni „Społem” w Chojnicach nie należeli do żadnej partii, nad czym ubolewano⁴⁵. Także niewielu chłopów dołączyło do organizacji politycznych⁴⁶.

Piotr Gontarczyk twierdził, że pod koniec lat czterdziestych w większości przypadków powodem akcesu do partii komunistycznej były płynące z tego tytułu korzyści⁴⁷. Zjawisko to obecne było również na terenie województwa pomorskiego; mieszkańcy powiatu uważali, że ludzie zapisywali się do PPR dla zysku⁴⁸. Sekretarz partii Marian Śmigieński był świadomy, że zdecydowana większość członków nie miała pojęcia o celach i zadaniach organizacji. Na konferencjach organizowanych przez PPR, na których planowano omawiać poważne zagadnienia natury politycznej, dyskutowano głównie o bolączkach

⁴⁰ Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego, Chojnice, 8 XI 1945 r. [w:] *Rok pierwszy...*, s. 355; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 620.

⁴¹ A. Perlińska, *Życie polityczne Czerska w latach 1945–1985 ze szczególnym uwzględnieniem roli PZPR* [w:] *Czersk. Przeszłość i teraźniejszość...*, s. 118–119.

⁴² Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 355.

⁴³ R. Kozłowski, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 100, 114.

⁴⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Olsztynie, 106/173, Henryk Gaszak, *Udział i zadania MO w walce o utrwalenie władzy ludowej na terenie byłego powiatu chojnickiego (1945–1947)*, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem mjr Z. Legowicza, Szczytyno 1980, k. 21.

⁴⁵ APB, Wojewódzki Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej w Bydgoszczy (WK PPS By), 29, Protokół ze zjazdu sekretarzy powiatowych i grodzkich komitetów PPS województwa pomorskiego odbytego w Bydgoszczy w dniach 4 i 5 VIII 1945 r., b.p.

⁴⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Informacji i Propagandy w Warszawie (MIIP Wa), 319, Sprawozdanie z działalności Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy za miesiąc listopad 1945 r., b.d., k. 116.

⁴⁷ P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza w latach 1944–1948 jako partia władzy. Pozaideologiczne motywy akcesu do partii komunistycznej* [w:] *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016, s. 54.

⁴⁸ R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie pomorskim (1945–1950)*, Toruń 1991, s. 22; AAN, MIIP Wa, 609, Sprawozdanie ze zjazdu kierowników Miejskich i Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy, który odbył się w dniu 15 czerwca 1945 r., b.d., k. 32.

dnia codziennego, kontyngentach, bezrobociu, aprowizacji, drożyźnie czy wynagrodzeniach⁴⁹.

W dokumentach można odnaleźć informacje o obawach przed wstępowaniem do partii komunistycznej. Bano się np. sytuacji, w której rządy przejęłaby inna opcja polityczna, bowiem wtedy pepeerowcom „źle by się żyło”⁵⁰. W tym czasie na terenie województwa pomorskiego także działalność podziemia niepodległościowego odstraszała od akcesu do PPR⁵¹. Jednak z uwagi na brak jego większej aktywności w powiecie chojnickim takie zjawisko mogło nie występować.

Kolejną partią działającą na terenach omawianego powiatu była PPS. Działalność rozpoczęła wiosną i składała się z robotników, rzemieślników, robotników rolnych i drobnomieszczaństwa⁵². W chojnickiej organizacji w kwietniu było 30 członków⁵³, w sierpniu – 140⁵⁴, we wrześniu – 165 (w tym w samym Czersku 80)⁵⁵, w grudniu – 154⁵⁶. W powiecie w czerwcu do partii należały 283 osoby⁵⁷.

Od kwietnia w Chojnicach zaczęto budować SL. Chociaż ruch ludowy nie miał tradycji na tym terenie, to partia w ciągu roku osiągnęła imponującą liczbę członków (w czerwcu należało do niej ok. 1,8 tys. osób⁵⁸), co należy zapisać jako ogromny sukces polityczny. W połowie roku na dziewięć gmin w powiecie ośmiu wójtów było ludowcami (ostatni należał do PPR)⁵⁹. Był to wynik m.in. obawy przed rewolucyjnymi zmianami postulowanymi przez PPR oraz tego, że do SL wstępowały osoby nieprzychylnie nastawione do rządu i komunistów⁶⁰, gdyż uznawały one tę partię za najbliższą ideowo i/lub dającą szansę na działanie w opozycji do komunistów (np. Bolesław Machut

⁴⁹ K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 642; R. Kozłowski, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 121.

⁵⁰ AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 19 VIII 1945 r. do 29 VIII 1945 r., Bydgoszcz, 1 IX 1945 r., k. 97; AIPN By, 032/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 19 VIII 1945 r. do 29 VIII 1945 r., Bydgoszcz, 1 IX 1945 r., k. 17.

⁵¹ R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie...*, s. 27.

⁵² B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 279.

⁵³ R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie...*, s. 97.

⁵⁴ APB, WK PPS By, 29, Protokół ze zjazdu sekretarzy powiatowych i grodzkich komitetów PPS...

⁵⁵ APB, WK PPS By, 29, Protokół ze zjazdu sekretarzy i przewodniczących powiatowych i grodzkich komitetów PPS oraz pracowników samorządowych, rolnych i kobiet aktywistek odbytego 1 i 2 września 1945 r., b.p.

⁵⁶ R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie...*, s. 103.

⁵⁷ AAN, Polska Partia Socjalistyczna. Centralny Komitet Wykonawczy w Warszawie (PPS CKW), 235/VII-68, Pismo Wojewódzkiego Komitetu Robotniczego PPS w Bydgoszczy, 15 VI 1945 r., k. 35.

⁵⁸ R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie...*, s. 157.

⁵⁹ A. Perlińska, *Życie polityczne Czerska...*, s. 118.

⁶⁰ B. Głębowicz, *Ruch ludowy w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1962*, Toruń 1964, s. 16; R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie...*, s. 169.

z „Gryfa Pomorskiego”)⁶¹. Potwierdzają to opinie lokalnej PPR i bezpieki – zauważano, że do ludowców przystępowali przedwojenni narodowcy i „czyści reakcyjniści”, którzy stanowili „prawicową opozycję”⁶². Rozłam w ruchu ludowym na poziomie centralnym i utworzenie latem, przez Stanisława Mikołajczyka i jego zwolenników, PSL pociągnęło za sobą podział na terenie powiatu. W Chojnicach w sierpniu większość członków powiatowego zarządu SL zgłosiła chęć przejścia do PSL, a w listopadzie deklarację taką złożyli pozostali członkowie. Komuniści agitowali chłopów, chcąc ich zniechęcić do zmiany barw partyjnych – być może dlatego w powiecie chojnickim struktury SL nie przeszły w całości do PSL (podobnie stało się w szubińskim). Bywało, jak pokazuje przypadek przewodniczącego Powiatowej Rady Narodowej w Chojnicach, że mimo formalnej przynależności do SL sympatyzowano z PSL⁶³.

Stronnictwo Demokratyczne miało marginalne znaczenie. Spotkanie organizacyjne partii odbyło się w lipcu, a we wrześniu liczyła ona ok. 40 członków. Tworzyli ją głównie przedstawiciele kupiectwa, przemysłowcy i urzędnicy⁶⁴. Powstało także Stronnictwo Pracy (SP), które mimo działalności na małą skalę, odgrywało pewną rolę jako opozycja antykomunistyczna⁶⁵, a w jego szeregach, zdaniem kierownika bezpieki, znajdowali się przede wszystkim „reakcyjniści”. Wiosną podjęto też próby reaktywowania Stronnictwa Narodowego w województwie – jeden z ośrodków powstał w Chojnicach⁶⁶.

Oprócz PPR działalność polityczną prowadziły także inne komunistyczne organizacje, jak młodzieżowy Związek Walki Młodych (ZWM). W czerwcu liczył on 55 członków, w listopadzie – 70, w styczniu 1946 r. – 85⁶⁷. Jego pracę oceniano jako słabą, w niektórych okresach

⁶¹ AIPN By, 069/221, t. 2, Charakterystyka, b.d., k. 428.

⁶² APB, Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Bydgoszczy (KW PPR By), 29, Wyciąg ze sprawozdania Chojnic z dnia 30 XI 1945 r. sekretarza Komitetu Powiatowego, b.p.; AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 IX 1945 r. do dnia 19 IX 1945 r., Bydgoszcz, 10 IX 1945 r., k. 120; AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 X do 19 X 1945 r., 20 X 1945, k. 165; APB, KW PPR By, 30, Wyciąg ze sprawozdania z działalności Komitetu Powiatowego w Chojnicach za miesiąc lipiec, Chojnice, 31 VII 1945 r., k. 139; Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 356.

⁶³ B. Głębowicz, *Ruch ludowy...*, s. 54; R. Kozłowski, *Partie polityczne w województwie...*, s. 167, 173–174, 180, 182.

⁶⁴ APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945 r., Chojnice, 30 IX 1945 r., k. 38; *Ze Stronnictwa Demokratycznego*, „Ziemia Pomorska”, 11 VII 1945, s. 3.

⁶⁵ B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 280.

⁶⁶ B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Konspiracja pomorska wobec powojennej rzeczywistości* [w:] *Polska Podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005, s. 579.

⁶⁷ APB, Zarząd Wojewódzki Związku Walki Młodych w Bydgoszczy (ZW ZWM By), 101/V1/3, Pismo Zarządu Wojewódzkiego Związku Walki Młodych w Bydgoszczy do Zarządu

w ogóle jej nie odnotowywano, nie posiadał czasopism i materiałów propagandowych. Brak aktywności miał wynikać z ciężkiej sytuacji materialnej, mieszkańcy bowiem nie poświęcali uwagi sprawom społecznym, a także z antykomunistycznej propagandy przeciwników ustroju, którzy wprost określali ZWM jako organizację komunistyczną, co zniechęcało do wstępowania do niej. Zwracano uwagę, że wpływ na młodzież mieli rodzice i nauczyciele; wrogi stosunek w województwie odnotowywano zwłaszcza w szkołach średnich. Tymi czynnikami najpewniej należy tłumaczyć to, że związkowa komórka PPR liczyła zaledwie 9 osób⁶⁸.

Zdecydowanie większą sympatią cieszyło się harcerstwo, którego twórcy i członkowie byli nieprzychylni władzy⁶⁹. We wrześniu liczyło ono ok. 1 tys. członków⁷⁰. Prowadziło o wiele prężniejszą działalność niż ZWM, np. angażując się w życie społeczno-polityczne i prowadząc prace oświatowo-kulturalne⁷¹.

Warto odnotować, że przez cały rok bez skutku próbowano powołać Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Władze zaznaczały, że przyświecająca mu idea nie znalazła zrozumienia w społeczeństwie⁷².

ODBUDOWA ŻYCIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

Po zakończeniu okupacji mieszkańcy z entuzjazmem rozpoczęli podnoszenie z ruin miasta i miasteczka oraz odbudowywali przemysł i infrastrukturę. W początkowym okresie we wsiach i gminach samorządnie

Głównego Związku Walki Młodych w Warszawie, Bydgoszcz, 6 VI 1945 r., k. 173; APB, ZW ZWM By, 101/VI/5, Stan organizacyjny województwa pomorskiego wg danych z 5 odprawy przew. powiatowych dnia 3 XI 1945 r., b.d., k. 165; APB, ZW ZWM By, 101/VI/5, Stan organizacyjny ZWM, Bydgoszcz, 5 I 1946 r., b.p.

⁶⁸ APB, KW PPR By, 45, Protokół z 3 konferencji sekretarzy powiatowych, miejskich i aktywu partyjnego z dnia 18 IX 45 r., b.d., k. 24; APB, UWP By, 593, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za grudzień 1945 r., k. 54; APB, ZW ZWM By, 101/IV/1, Protokół z zebrania Zarządu Wojewódzkiego ZWM w Bydgoszczy, Bydgoszcz, 28 IX 1945 r., k. 31; AAN, MliP Wa, 319, Sprawozdanie w sprawie organizacji i stowarzyszeń społecznych, Bydgoszcz, 10 XII 1945 r., k. 30; APB, ZW ZWM By, 101/VI/3, Sprawozdanie z działalności ZWM na terenie województwa pomorskiego, Bydgoszcz, 12 IX 1945 r., k. 9.

⁶⁹ Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 356; AIPN By, 030/1, Dekadowe sprawozdanie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za okres od 29 X do 9 XI 1945 r., 10 XI, k. 216.

⁷⁰ APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 40.

⁷¹ AAN, MliP Wa, 319, Protokół ze zjazdu dla referentów świetlicowych Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy w dniach 3 i 4 grudnia 1945 r., k. 51.

⁷² AAN, MliP Wa, 609, Protokół ze zjazdu kierowników Oddziałów Informacji i Propagandy woj. pomorskiego w dniach od 13 do 15 kwietnia 1946 r., k. 107; AAN, MliP Wa, 319, Sprawozdanie z działalności Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy..., k. 117.

organizowały się uzbrojone grupy, by chronić porządek i zabezpieczać mienie. Zanim jeszcze władze przejęły nadzór nad fabrykami, przedwojenni robotnicy we własnym zakresie zabezpieczali zakłady; uruchamiali je za pomocą prywatnych narzędzi i pracowali po 20 godzin na dobę. Pracownicy gazowni, elektrowni i wodociągów osuszali zalane pomieszczenia, naprawiali zdewastowane sprzęty, a nawet taczkami dowozili węgiel do elektrowni. Ochotnicy zgłaszali się do prac przy odbudowie chojnickiej kolei⁷³.

Mieszkańcy wracali do przedwojennych zajęć i prac, dotyczyło to na pewno urzędników państwowych, społeczników, pedagogów⁷⁴. Organizacje społeczne pomagały czynnikom administracyjnym w prowadzeniu działań urzędowych. Sytuacja na tych terenach była odmienna choćby od tej w województwie warszawskim, gdzie antykomunistycznie nastawieni urzędnicy odmawiali współpracy z Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i Rządem Tymczasowym⁷⁵.

Organizowały się grupy społeczne – nauczyciele, harcerze, kupcy, rzemieślnicy powołali Powiatowy Związek Cechów w Chojnicach. W ciągu roku działalność rozpoczęły Narodowy Bank Polski, szpital, apteka, drobne zakłady i sklepy, gminne spółdzielnie i państwowe przedsiębiorstwa, Klub Żeglarski, klub sportowy „Chojniczanka”. Odradzało się życie kulturalne; uruchomiono kino, organizowano towarzystwa śpiewacze, prace rozpoczęły Towarzystwo Miłośników Chojnic, Powiatowy Ośrodek Krzewienia Kultury i Sztuki, scena teatralna. W 1945 r. w powiecie powstało ponad 50 placówek OSP⁷⁶.

⁷³ AIPN By, 08/11, Z. Warnke, *Powstanie i działalność organów bezpieczeństwa...*, k. 30–31; J. Borzyszkowski, *Tam gdzie Kaszëb kuć...*, s. 113; W. Look, *Kartki z dziejów ziemi chojnickiej*, „Zeszyty Chojnickie” 1970, nr 5, s. 112; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 599; K.I. Ostrowski, *Komunalne problemy Chojnic w latach 1945–1950 w świetle działalności Miejskiej Rady Narodowej*, „Zeszyty Chojnickie” 2016, nr 32, s. 214; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 596; C. Kukliński, *120 lat kolei w Chojnicach*, „Gazeta Chojnicka”, 20 XII 1991.

⁷⁴ Przykłady odnaleźć można wśród najaktywniejszych i najwybitniejszych mieszkańców regionu, zob. np. *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 3: *Ludzie ziemi chojnickiej*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2010; K. Ostrowski, *Bedecker...*; H. Porożyński, *Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego im. Filomatów Chojnickich w Chojnicach (1623–2002)*, Słupsk 2004; J. Trzebiatowski, *Z tartaku do ratusza [w:] Pamiętniki chojnickie...*, s. 83.

⁷⁵ Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec 1945 r., Chojnice, 3 VII 1945 r. [w:] *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008, s. 193; R. Kozłowski, *Sytuacja polityczna na Pomorzu po zakończeniu okupacji hitlerowskiej [w:] Powojenne losy konspiracji na Pomorzu. Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniu 19 listopada 1994 roku*, red. E. Zawacka, R. Kozłowski, Toruń 1995, s. 19–20; APB, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Bydgoszczy, 3216, S. Kiryluk, *Organizowanie władzy ludowej na Pomorzu*, Warszawa, 29 VII 1964 r., mps.

⁷⁶ *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 2: *Kalendarium ziemi chojnickiej*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2010, s. 164–169; M. Rogenbuk, *Historia spółdzielczości w Chojnicach (na przykładzie PSS „Społem”)*, „Zeszyty Chojnickie” 2011, nr 26, s. 140; *Dzieje Brus...*, s. 471–472, 480; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 601; B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 308, 339.

Zaangażowanie społeczeństwa w odbudowę dobrze widać na przykładzie szkolnictwa, które było niemal całkowicie zrujnowane – brakowało podstawowych sprzętów i pomocy dydaktycznych. W prace nad odbudową tego sektora włączyły się lokalne społeczności, nauczyciele, rodzice i uczniowie, którzy w tym czasie z chęcią podejmowali naukę. To poświęcenie dobrze oddaje przypadek Bolesława Machuta, który po pobycie w obozie koncentracyjnym Stutthof, pomimo poważnych problemów zdrowotnych, zgłosił się do Inspektoratu Szkolnego w Chojnicach i objął funkcję kierownika szkoły w Lipnicy⁷⁷. Rzemieślnicy zgłaszali się do wykonywania napraw budynków szkolnych i nie pobierali za to żadnego wynagrodzenia⁷⁸.

Mieszkańcy byli gotowi na wiele wyrzeczeń. W Czersku za pracę w fabryce mebli otrzymywano jedynie przydział drewna i nieregularną pensję; sprawę wynagrodzenia uregulowano dopiero pod koniec roku. Pracownicy urzędów w gminach jeszcze w czerwcu otrzymywali nieregularne wypłaty, a funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa pierwszą otrzymali dopiero w lipcu⁷⁹.

W odbudowę państwa włączyli się również członkowie konspiracji. Po zakończeniu okupacji część członków „Gryfa Pomorskiego” nie kontynuowała zbrojnej działalności i ujawniła się przed komunistycznymi władzami. W pierwszych tygodniach i miesiącach zabezpieczali ewakuację ludności i zakłady przemysłowe, a także – zgodnie z ostatnim rozkazem prezesa Rady Naczelnej „Gryfa” z marca 1945 r. – podejmowali pracę w nowo powoływanych strukturach administracyjnych, milicyjnych i różnego rodzaju instytucjach⁸⁰. I tak Franciszek Stoltzman został sołtysem jednej z gromad (według UB był zdecydowanie wrogo nastawiony do ustroju i безпеki)⁸¹, Walerian Kaszubowski pełnił

⁷⁷ AIPN By, 069/221, t. 2, Bolesław Machut – Życiorys, Chojnice, 1 IX 1945 r., k. 424; Z. Stromski, *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*, Bydgoszcz 1986, s. 134.

⁷⁸ M. Hamerska, *Patriotyczne wychowanie młodzieży w Zespole Szkół w Nowej Cerkwi, „Zeszyty Chojnickie”* 2011, nr 26, s. 89; eadem, *Szkolnictwo na terenie Chojnic dawniej i dziś. Zarys problematyki, „Zeszyty Chojnickie”* 2013, nr 28, s. 96; H. Porożyński, *Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego im. Filomatów Chojnickich...*, s. 98; J. Borzyszkowski, *Tam gdzie Kaszëb kuć...*, s. 129; J. Borzyszkowski, *Wielewskie Góry...*, s. 253; H. Sikorski, *Oświata i kultura w mieście i gminie Czersk [w:] Czersk. Przeszłość i teraźniejszość...*, s. 212; *Dzieje Brus...*, s. 464–465; F. Kumer, *Szkoła w Ogorzelinach [w:] Pamiętniki chojnickie...*, s. 132; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 605–609.

⁷⁹ W. Look, *Kartki z dziejów...*, s. 113; APB, UWP By, 599, Protokół spisany z przebiegu sesji burmistrzów i wójtów odbytej dnia 20 czerwca 1945 r., b.d., k. 11; AIPN By, 08/11, Z. Warnke, *Powstanie i działalność organów bezpieczeństwa...*, k. 37.

⁸⁰ A. Paczoska-Hauke, *Działania represyjne...*, s. 45; K. Ciechanowski, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939–1945*, Warszawa 1972, s. 195–196; Ruch ludności i zakłady przemysłowe zabezpieczali m.in. Aniela Januszewska, Bernadeta Januszewska, Józefa Januszewska, Stanisław Fedde.

⁸¹ AIPN By, 069/221, t. 1, Raport w sprawie tajnej organizacji konspiracyjnej spod znaku „Gryf”, Chojnice, 18 X 1945 r., k. 76.

funkcję wójta gminy Leśno⁸², Leon Kontek – sołtysa gromady Chociński Młyn⁸³, Wiktor Kosikowski wstąpił do MO w Konarzynach⁸⁴, Alojzy Gostomski i Franciszek Kostka do MO w Chojnicach⁸⁵, a Franciszek Bielawski w lutym został jej komendantem⁸⁶, Jan Klamann pracował jako nauczyciel w Sławęcinie⁸⁷, Maksymilian Napiontek w Zarządzie Gminnym w Brusach⁸⁸, natomiast Alojzy Bruski w Urzędzie Ziemskim w Miastku⁸⁹.

Zaznaczyć należy, że entuzjazm i zaangażowanie mieszkańców nie oznaczały jednocześnie akceptacji czy poparcia komunistycznego ustroju. Zdaniem władz w administracji połowa zatrudnionych miała poglądy „reakcyjne”, wielu było sympatykami opozycyjnego PSL, a niektórych określano wręcz „wrogami demokracji”⁹⁰.

PROBLEMY DNIA CODZIENNEGO

Jednakże dobre chęci to nie wszystko. Odbudowa powiatu była niezwykle trudna z powodu deficytu podstawowych materiałów – wapna, cementu, szyb, papy, smoły itd.⁹¹ Dlatego np. w Borowym Młynie żaden mieszkaniec nie był w stanie odbudować zniszczonego gospodarstwa⁹². Brak węgla w grudniu był przyczyną zatrzymania pracy mleczarni w Ogorzelinach i Brusach, z kolei w Czersku mleczarnia nie działała z powodu uszkodzenia kotła⁹³.

Brak wykwalifikowanych kadr i obiektów szpitalnych niezwykle utrudniał organizowanie opieki społecznej i niesienie pomocy chorym. Sytuację komplikowały szerzące się w powiecie choroby zakaźne i epidemie⁹⁴.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ AIPN By, 069/221, t. 2, Charakterystyka..., k. 163.

⁸⁴ AIPN By, 069/221, t. 2, Charakterystyka, Chojnice, 1950 r., k. 222.

⁸⁵ AIPN By, 069/221, t. 1, Charakterystyka, Chojnice, b.d., k. 121.

⁸⁶ F. Bielawski, *Nie ma Kaszub bez Polonii*, „Weteran”, 1–15 XII 1945, s. 5.

⁸⁷ J. Weltrowski, *Losy powojenne drukarni i gazety „Głos Serca Polskiego” w Borach Tucholskich, rodzinnym gospodarstwie Józefa Weltrowskiego we wsi Jastrzębie [w:] Powojenne losy konspiracji na Pomorzu...*, s. 186.

⁸⁸ FAPAK, M: 1223/2038 Pom, Teczka osobowa Maksymiliana Napiontka, Relacja Urszuli Napiontek, Poznań, 25 XI 2003 r., k. 4.

⁸⁹ G. Bojar-Fijałkowski, M. Prokop, *Śladami żołnierskiej drogi. Z dziejów ruchu kombatanckiego na ziemi koszalińskiej*, Warszawa 1977, s. 273.

⁹⁰ AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 do 19 XI 1945 r., 20 XI 1945, k. 230–231; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 614–615.

⁹¹ *Dzieje Brus...*, s. 417–418.

⁹² B. Reszka, *Ich losy. Z życia kaszubskich Gochów 1939–1948*, Rumia-Borowy Młyn 2005, s. 30.

⁹³ APB, UWP By, 782, Protokół z zebrania powiatowych referentów mleczarsko-tłuszczowych w dniu 12 XII 1945 r., k. 85.

⁹⁴ B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 331; W. Look, *Kartki z dziejów...*, s. 104.

Wielkie zasługi na polu ochrony zdrowia miał chojnicki oddział PCK. Dzięki determinacji jego pracowników powstała np. jedyna apteka w Chojnicach⁹⁵.

Ludzie, których los był wyjątkowo ciężki, oczekiwali podjęcia konkretnych kroków przez władze. Nadzieje jednak okazywały się płonne. Jadwiga Połom wspominała, że nie otrzymała żadnego wsparcia. By utrzymać rodzinę, zaczęła robić buty ze słomy⁹⁶. Z powodu niedziałających systemowych rozwiązań część ciężaru związanego z pomocą brały na siebie organizacje i społeczeństwo, głównie poprzez zbiórki i kwesty. Jedną z nich, przeprowadzoną przez Powiatowy Komitet Opieki Społecznej, była na tyle skuteczna, że przystąpiono do prac nad otwarciem szpitala⁹⁷. Związek Harcerstwa Polskiego przeprowadzał zbiórki i kwesty na rzecz wdów i sierot po zamordowanych, dzięki czemu osoby potrzebujące zaopatrzone w opał na zimę⁹⁸. Z okazji ślubu jednego z chojnickich polityków nowożeńcy poprosili gości o przekazanie zamiast prezentów pieniędzy – zebrano 2250 zł na dzieci, których rodzice zginęli z rąk Niemców⁹⁹. Na ten sam cel dobrowolnie opodatkowali się chojniccy pocztowcy¹⁰⁰.

W wielu wypadkach zwykła ludzka serdeczność była jedynym sposobem, by przetrwać trudny czas. Helena Pestka, która wracała z obozu w Stutthofie do Rytla, przez całą drogę była żywiona przez okoliczną ludność¹⁰¹. Gospodarstwa Władysława Kuleszy i Cecylii Zabrockiej były całkowicie zrujnowane w wyniku działań wojennych, brakowało inwentarza, pieniędzy, żywności. Rodziny przetrwały dzięki pomocy sąsiadów i życzliwych ludzi¹⁰². W Karsinie chłopi pomagali sobie przy wiosennych zasiewach¹⁰³. Ponieważ część społeczeństwa po doświadczeniach wojennych i utracie zdrowia nie mogła podjąć pracy zarobkowej, była uzależniona w jakimś stopniu od pomocy bliskich, państwa czy organizacji społecznych. Byli to m.in. Ksawery Kiedrowski, były

⁹⁵ *Z działalności PCK w Chojnicach*, „Ziemia Pomorska”, 19 X 1945, s. 2.

⁹⁶ APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945 r., Chojnice, 31 X 1945 r., k. 35; FAPAK, K: 172/172 Pom, Teczka osobowa Jadwigi Połom, Relacja Jadwigi Meller z d. Połom, 10 III 1976 r., k. 6.

⁹⁷ W. Look, *Kartki z dziejów...*, s. 101.

⁹⁸ *Echa Pomorza*, „Ziemia Pomorska”, 25 XI 1945, s. 3.

⁹⁹ *Na pomoc dla sierot*, „Trybuna Pomorska”, 23 XI 1945, s. 3.

¹⁰⁰ L. K., *Dlaczego w Chojnicach nie wypłacają rent wdowom po kolejarzach?*, „Trybuna Pomorska”, 30 XII 1945, s. 3.

¹⁰¹ FAPAK, K: 504/504 Pom, Teczka osobowa Heleny Pestki, Relacja Władysława Kuleszy o działalności Heleny Pestki, 19 I 1981 r., k. 6.

¹⁰² FAPAK, M: 33/642 Pom, Teczka osobowa Władysława Kuleszy, Władysław Kulesza – *Mój okupacyjny los...*, k. 59; W. Kulesza, *Mój okupacyjny los* [w:] *W mroku nocy...*, s. 40; *Wojna na Kaszubach. Pamięć polskich i niemieckich świadków*, oprac. R. Borchers, K. Madoń-Mitzner, Gdańsk 2014, s. 310–311.

¹⁰³ J. Borzyszkowski, *Tam gdzie Kaszëb kuć...*, s. 113.

więzień Stutthofu¹⁰⁴, czy Bernard Czapiewski¹⁰⁵. Pierwszy z nich nie pracował do 1948 r., drugi zaś do 1949 r.

Przez cały 1945 r. utrzymywały się poważne problemy z aprowizacją mieszkańców powiatu. Panował powszechny głód – również na wsiach było ciężko o pożywienie. Jesienią chojnicka PPS informowała, że zaopatrzenie, mimo złego stanu, jeszcze się pogarsza. Do tego stopnia, że nawet na karty aprowizacyjne nie można było zdobyć żadnych towarów. Pod koniec roku ludność uskarżała się, że przez ok. dwa tygodnie w gminach Brusy i Leśno oraz w Czersku brakowało chleba. Bywało, że z tego powodu ludzie żywili się głównie ziemniakami. Sytuację pogarszały jeszcze bardziej wysokie ceny produktów¹⁰⁶.

W tym kontekście ważna jest konstatacja komendanta powiatowego MO i starosty, którzy uważali, że część kradzieży dokonanych w powiecie, czasami nawet połowa, była popełniana z nędzy¹⁰⁷. Latem informowano o szerzącym się kłusownictwie w lasach. Być może nielegalnych polowań dokonywali lokalni mieszkańcy próbujący zdobyć pożywienie, jednak niewykluczone, że ich sprawcami byli czerwonoarmiści. Mieszkanka powiatu chojnickiego w połowie roku w prywatnej korespondencji pisała do rodziny: „Kocham naszą Polskę i chciałbym w niej pozostać, ale nie mogę, bo ja i dzieci chcemy żyć, a nie z głodu umierać”¹⁰⁸. W wyniku zniszczeń i trudności w utrzymaniu mieszkańcy wsi i miasteczek z powiatu chojnickiego, w tym sporo młodych, przenosili się na Ziemię Zachodnie w nadziei na poprawę losu¹⁰⁹.

Z uwagi na wielkie zniszczenia wojenne ogromnym obciążeniem były nałożone na rolników obowiązkowe dostawy produktów spożywczych. Ludność nie była w stanie odstawić ich w ustalonej wysokości. Obowiązek ten wywoływał wśród gospodarzy zaniepokojenie

¹⁰⁴ K. Ciechanowski, *Kiedrowski vel Lew-Kiedrowski Ksawery* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 1, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, E. Zawacka, Toruń 1994, s. 112.

¹⁰⁵ FAPAK, M: 787/1508 Pom, Teczka osobowa Bernarda Czapiewskiego, Oświadczenie Bernarda Czapiewskiego, Bydgoszcz, 22 V 1995 r., k. 5.

¹⁰⁶ AAN, PPS CKW, 235/VII-68, Sprawozdanie Pomorskiego Wojewódzkiego Komitetu Polskiej Partii Socjalistycznej w Bydgoszczy z działalności za czas od 1 VIII do 2 IX 1945 r., Bydgoszcz, 21 IX 1945 r., k. 43; AAN, PPS CKW, 235/IX-17, Pismo z opisem sytuacji w powiecie chojnickim, b.d., k. 14; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 605; AIPN By, 049/42, Ogólne sprawozdanie z pracy Sekcji IV od XI 1945 r. do IV 1946 r., Chojnice, 3 IV 1945 r., k. 1; *Wiśń polska 1939–1948*, t. 1, oprac. K. Kersten, T. Szarota, Warszawa 1967, s. 150.

¹⁰⁷ AIPN By, 049/32, Raport nr 2, Chojnice, 28 VII 1945 r., k. 2; AIPN By, 203/8, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 4 VI do 8 VII 1945 r., Chojnice, 8 VII 1945 r., k. 71; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za czerwiec 1945..., k. 15; APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 36.

¹⁰⁸ AIPN, 1572/3378, Specjalne doniesienie..., k. 111.

¹⁰⁹ B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 262; J. Borzyszkowski, *Tam gdzie Kaszëb kuć...*, s. 115; *idem, Wielkie Góry...*, s. 251; *Dzieje Brus...*, s. 414.

i niezadowolenie¹¹⁰. Nie należy brać poważnie opinii UB, że ludność „chętnie” zdawała kontyngenty¹¹¹.

Na zły stan aprowizacji, a szerzej na lokalne życie gospodarcze, wpływ miała ponadto działalność Armii Czerwonej: rekwizycje, zabór mienia, produktów rolnych, inwentarza żywego, zajmowanie, demontaż i dewastacje zakładów rzemieślniczych i majątków. Oprócz tego w Chojnicach utworzono kilka szpitali dla ok. 10 tys. rannych żołnierzy sowieckich, których zaopatrywano z zapasów powiatu¹¹².

Utrzymującym się problemem były braki lokali i izb mieszkalnych, co w Chojnicach określano mianem głodu mieszkaniowego¹¹³. W niezwykle trudnej sytuacji znajdowali się więźniowie powracający z niemieckich obozów, którzy zastawali zdewastowane i ogołocone mieszkania.

DZIAŁALNOŚĆ KOMUNISTYCZNEJ PROPAGANDY

Przed przystąpieniem do omawiania nastrojów i postaw społeczeństwa powiatu chojnickiego należy poświęcić chwilę uwagi komunistycznej propagandzie, za pomocą której starano się wpływać na mieszkańców. Od pierwszych chwil w powiecie organizowano polityczne wiece, spotkania, zebrania z ludnością i rozpowszechniano na nich zmanipulowany obraz rzeczywistości. Armię Czerwoną przedstawiano jako „oswobodzicielkę”, wychwalano Józefa Stalina i „sojusz” ze Związkiem Sowieckim, uroczystości obchodzono rocznicę wybuchu rewolucji bolszewickiej, krytykowano II RP, przekonywano, że Polska była wolna i demokratyczna, a także uchwalano rezolucje potępiające żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych. Na zgromadzeniach głos zabierali przedstawiciele władz, partii, organizacji społecznych czy sowieckiego wojska¹¹⁴. Dodatkowo powiatowy Oddział Informacji i Propagandy

¹¹⁰ APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 37; APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 35.

¹¹¹ AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 X do 19 X 1945..., k. 165.

¹¹² APB, PRN Ch, 1, Protokół nr 3..., k. 26.

¹¹³ Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach z marca 1945 r., Chojnice, 28 III 1945 r. [w:] *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008, s. 192; Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec..., s. 194; *Odbudowa miast i wsi pomorskich*, „Głos Grudziądza”, 28 VIII 1945, s. 3.

¹¹⁴ Zob. np. Sprawozdanie Komitetu Miejskiego PPR w Czersku, Czersk, 15 VI 1945 r. [w:] *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008, s. 195–196; AIPN By, 049/1, Sprawozdanie z działalności za czas 19–29 czerwca 1945 r., Chojnice, 29 VI 1945 r., k. 24; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 5 VII 1945, s. 3; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 7 VII 1945, s. 3; F. Lemańczyk, *Z życia Chojnic*.

(OliP) przeprowadzał różne akcje na terenie zakładów przemysłowych, organizował świetlice, przygotowywał gazetki ścienne, afisze, plakaty z hasłami itd.¹¹⁵

Przedstawiciele władz w Chojnicach zaznaczali jednak, że propaganda w powiecie była słaba¹¹⁶. W grudniu 1945 r. z ramienia OliP odpowiadało za nią sześciu pracowników z Franciszkiem Trojenowiczem jako kierownikiem. Władzom komunistycznym docieranie ze swym przekazem utrudniał m.in. brak środków lokomocji, choćby roweru, oraz regionalnej gazety. W czerwcu 1945 r. nie było ludzi, którzy mogliby ją na miejscu redagować¹¹⁷. Dochodziła tutaj prasa z innych ośrodków – np. „Ziemia Pomorska”, „Trybuna Pomorska” i „Zielony Sztandar” – ale sekretarz PPS narzekał, że pocztowcy celowo ją przetrzymują i pisma są dostarczane z opóźnieniem¹¹⁸. Kolportaż najprawdopodobniej był bardzo słaby, jeszcze jesienią bowiem część wiejskiej ludności nie miała w dłoniach polskiej gazety, w związku z czym pozostawała niewyrobiona politycznie¹¹⁹.

Trudno określić stopień skuteczności propagandy. W prasie pisano, że w oficjalnych uroczystościach organizowanych przez władze brały udział tysiące osób, jednak, po pierwsze, należy wziąć pod uwagę, że po latach okupacji ludzie byli spragnieni uczestnictwa w tego typu wydarzeniach, a po drugie, gazety celowo wyolbrzymiały przekaz. Ponadto część uczestników mogła być po prostu aktywistami politycznymi bądź robotnikami delegowanymi z zakładów. Analizy zawarte w tym tekście pozwalają sądzić, że mieszkańcy generalnie nie ulegali komunistycznej propagandzie. Sam starosta w jednym ze sprawozdań przyznał, że manifestacje i zebrania publiczne przygotowywane przez władze nie cieszyły się zainteresowaniem¹²⁰.

Święto Pierwszego Maja, „Ziemia Pomorska”, 9 V 1945, s. 6; *Z życia Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 19 V 1945, s. 4.

¹¹⁵ AAN, MiiP Wa, 319, Sprawozdanie z działalności Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy..., k. 116.

¹¹⁶ Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec..., s. 193; AIPN By, 049/1, Sprawozdanie z działalności za czas 19–29 czerwca 1945..., k. 23; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie sytuacyjne starosty powiatowego za lipiec 1945 r., Chojnice, 4 VIII 1945 r., k. 18; AIPN By, 049/1, Sprawozdanie o stanie pracy agenturalno-operacyjnej Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Chojnicach..., k. 80.

¹¹⁷ AAN, MiiP Wa, 319, Lista personalna Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy według stanu na dzień 1 grudnia 1945 r., k. 17; AAN, MiiP Wa, 609, Sprawozdanie ze zjazdu kierowników Miejskich i Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy..., k. 32; Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec..., s. 194.

¹¹⁸ APB, WK PPS By, 29, Protokół ze zjazdu sekretarzy powiatowych i grodzkich komitetów PPS...

¹¹⁹ AIPN By, 049/1, Sprawozdanie o stanie pracy agenturalno-operacyjnej Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Chojnicach..., k. 80.

¹²⁰ APB, UWP By, 599, Sprawozdanie sytuacyjne starosty powiatowego za lipiec 1945..., k. 19.

Ludność powojennego powiatu chojnickiego była mocno przywiązana do religii. W połowie 1945 r. starosta zaznaczał, że społeczeństwo regionu było w 100% katolickie. Kaszubi, którzy zamieszkiwali na części omawianego terenu, władzę komunistyczną uważali za wroga religii katolickiej, a w związku z tym – lokalnej społeczności. To wpłynęło na ugruntowywanie się wiary¹²¹.

O silnym przywiązaniu do Kościoła świadczy także entuzjazm mieszkańców Borowego Młyna witających swojego proboszcza, ks. Franciszka Perschkego, powracającego do wsi z wojennej tułaczki. Jego przyjazdu wyczekiwały setki parafian. Odbyła się msza, „na zakończenie zainicjowano dziękczynne *Te Deum*. Śpiewano je z wielką czcią i donośnię, tak, jakby wspólny śpiew miał dotrzeć do Bram Niebios”¹²². We wrześniu, gdy władze państwowe zerwały konkordat, ludność katolicka zareagowała z niedowierzaniem i obawą. W tym czasie do komunii świętej przystąpiło w Chojnicach 300 dzieci¹²³.

Odbudowywano zniszczone przez Niemców podczas okupacji miejsca kultu. W lasach klonowskich jesienią 1945 r. odsłonięto pomnik i krzyż. W trakcie tych podniosłych uroczystości odśpiewano pieśni myśliwskie i *Boże, coś Polskę*. W Chojnicach postawiono pomnik Chrystusa Króla ufundowany przez więźniów politycznych¹²⁴. Z uwagi na olbrzymie problemy tego czasu nie zawsze były środki na większe inwestycje. Starosta notował, że ludność ubolewała nad brakiem funduszy na naprawy kościołów i – mimo osobistych problemów – sama włączała się w odbudowę świątyń¹²⁵. Fakt wydawania pieniędzy na remonty kościołów negatywnie oceniała tutejsza PPS, według której najpierw powinno się odbudować szkoły; nie odnotowano jednak w materiałach, by miejscowi protestowali w tej sprawie¹²⁶.

Msze odbywały się podczas podniosłych uroczystości pogrzebowych ofiar niemieckiego terroru i przy okazji różnego rodzaju świąt i świeckich wydarzeń, z udziałem rządowych i partyjnych delegacji, jak 3 Maja,

¹²¹ Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec..., s. 193; C. Obracht-Prondzyński, *W kręgu problematyki kaszubsko-pomorskiej. Studia i szkice*, Gdańsk-Wejherowo 2003, s. 237–242.

¹²² B. Reszka, *Ich losy...*, s. 199.

¹²³ APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 39.

¹²⁴ J. Borzyszkowski, *Kapliczki i krzyże przydrożne dekanatu chojnickiego a kult Matki Bożej Pocieszenia w Chojnicach i Wielu*, „Zeszyty Chojnickie” 2014, nr 29, s. 100; M. Synak, *Jan Paweł Łukowicz (1886–1957). Portret myśliwego*, „Zeszyty Chojnickie” 2015, nr 31, s. 259.

¹²⁵ APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za czerwiec 1945..., k. 15; K. Ostrowski, *Po wojnie...*, s. 742.

¹²⁶ AAN, PPS KW, 235/IX-17, Pismo z opisem sytuacji w powiecie chojnickim..., k. 14.

Święto Chłopa, Święto Morza czy Święto Młodzieży¹²⁷, co było praktykowane na terenie całego kraju¹²⁸. Z okazji zakończenia wojny w Chojnicach odprawiono dziękczynną mszę, w której udział wzięli także oficerowie Armii Czerwonej. We wrześniu w całym powiecie odbyły się dożynki, organizowane przez starostwo powiatowe, których stałym punktem były nabożeństwa. W grudniu, w Boże Narodzenie, w wielewskiej szkole odbyły się jasełka. Uroczystości wigilijne i – jak to określano – „obchody gwiazdkowe” przygotowali harcerze, a także organizacje społeczne, które ofiarowały żywność ubogim¹²⁹.

Charakterystyczne dla powiatu były także nastroje antyniemieckie. Jak zauważył Edmund Dmitrów, po wojnie w sprawie niemieckiej panowała w tym względzie zgoda różnorodnych środowisk politycznych, a negatywny stosunek do zachodnich sąsiadów odgrywał w społeczeństwie niebagatelną rolę integrującą¹³⁰. W tym czasie wytworzyło się „quasi-rasistowskie” podejście do Niemców. Było to niejako lustrzane odbicie polityki okupanta w stosunku do Polaków. Uważano, że na Niemcach ciąży zbiorowa odpowiedzialność za wojenne zbrodnie, a więc dopuszczano m.in. prawo do zemsty w celu oddawania hołdu ofiarom terroru¹³¹. Komuniści wykorzystywali to antyniemieckie nastawienie.

W czerwcu 1945 r. na omawianym terenie powołano Powiatowy Komitet Uczczenia Ofiar Zbrodni Hitlerowskich i już w lipcu uroczyste pochowano pierwsze ekshumowane ofiary. W pogrzebie uczestniczyło 10 tys. osób, w tym przedstawiciele władz, partii, organizacji społecznych itd. Kolejne poszukiwania miejsc zbrodni i pochówki podjęto jesienią na terenie całego powiatu. Mimo trudnych warunków atmosferycznych miejscowa ludność tłumnie w nich uczestniczyła¹³². O przygotowaniach, a następnie o pogrzebach, informowała lokalna prasa.

¹²⁷ F. Lemańczyk, *Z życia Chojnic...*, s. 6; *Okruchy wydarzeń z lat przeszłych*, „Gazeta Chojnicka”, 23 II 1996, s. 3; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 4 VII 1945, s. 3; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 7 VII 1945, s. 3.

¹²⁸ Zob. P. Osęka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.

¹²⁹ *Z życia Chojnic*, Ziemia Pomorska, 19 V 1945, s. 4; APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 40; J. Borzyszkowski, *Wielewskie Góry...*, s. 263; K. Ostrowski, *Bedeker...*, s. 140; APB, UWP By, 593, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za grudzień 1945..., k. 54.

¹³⁰ E. Dmitrów, *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*, Warszawa 1987, s. 17.

¹³¹ *Idem*, *Polska a Niemcy. Ludność, odbudowa, przemiany polityczne w pierwszych latach powojennych*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1992, t. 1, s. 24; Zob. także A. Sakson, *Niemcy w świadomości społecznej Polaków [w:] Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*, red. A. Wolff-Powęska, Poznań 1993, s. 412.

¹³² (P), *Pogrzeb ofiar niemieckiego bestialstwa w Czersku*, „Trybuna Pomorska”, 1 XI 1945, s. 3; „Ziemia Pomorska”, 23 XII 1945, s. 5; M. Grochowski, *Ku czci męczenników [w:] Chojnice*

W powiecie, jak i na całym Pomorzu, władze organizowały akcje, wiece i zebrania, na których domagano się wydania Polsce „kata Pomorza” – Alberta Forstera. Miejska Rada Narodowa w Chojnicach na inauguracyjnym spotkaniu przyjęła w tej sprawie rezolucję¹³³. Według władz miejscowi mieli z zainteresowaniem śledzić procesy niemieckich zbrodniarzy¹³⁴. Zdaniem starosty oczekiwano radykalnych rozwiązań w stosunku do Niemców znajdujących się na terenie powiatu, przede wszystkim ich wysiedlenia. Na jednym z publicznych zebrań postulat ten miał być entuzjastycznie przyjęty¹³⁵. W antyniemieckim tonie publikowano artykuły w prasie¹³⁶. Być może nastroje podsycali jeszcze incydenty, jak ten opisany w „Ziemi Pomorskiej” i przytoczony w dokumentach podziemia, gdy umundurowana grupa jeńców niemieckich, bez żadnych straży, przemaszerowała przez Chojnice, gdzie spożyła kolację i spędziła noc¹³⁷.

Władze uważnie śledziły działalność społeczeństwa powiatu, przede wszystkim dotyczącą kwestii politycznych. Z uwagi na problemy dnia codziennego mieszkańcy nie udzielali się społecznie i generalnie nie interesowali się sprawami politycznymi¹³⁸. Starosta, powiatowy, OIiP, bezpieczeństwa i milicja w ciągu roku w przygotowywanych sprawozdaniach nie odnotowywały aktywności podziemnych organizacji czy grup partyzanckich, a także wrogich wystąpień politycznych, kolportażu antypaństwowych druków, ulotek, a zapewne i napisów na murach itp. (choć za niektóre okresy starosta nie posiadał danych na ten temat)¹³⁹.

w latach 1939–1945..., s. 3–9; M. Hamerska, *Miejsca pamięci narodowej w powiecie chojnickim*, „Zeszyty Chojnickie” 2012, nr 27, s. 61.

¹³³ AIPN By, 049/1, Sprawozdanie z działalności za czas od 19–29 czerwca 1945..., k. 24; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 5 VII 1945, s. 3; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 7 VII 1945, s. 3; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 4 VII 1945, s. 3.

¹³⁴ APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 35.

¹³⁵ APB, UWP By, 599, Sprawozdanie sytuacyjne starosty powiatowego za lipiec 1945..., k. 18; *Z Chojnic*, „Ziemia Pomorska”, 9 VIII 1945, s. 3.

¹³⁶ Zob. np. *Usunąć Niemców z powiatu chojnickiego*, „Trybuna Pomorska”, 3 XI 1945, s. 3.

¹³⁷ Raport sytuacyjny za miesiąc styczeń–marzec 1945 r. (fragmenty meldunków Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu z 1945 r.) [w:] B. Chrzanowski, *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z frontu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Toruń 2011, s. 225, 331–332.

¹³⁸ AIPN By, 203/8, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 14 IV do 27 IV 1945 r., Chojnice, 27 IV 1945 r., k. 67v–68; APB, UWP By, 592, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za listopad 1945 r., Chojnice, 30 XI 1945 r., k. 67.

¹³⁹ Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec..., s. 193; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za czerwiec 1945..., k. 15.; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie sytuacyjne starosty powiatowego za lipiec 1945..., k. 21; APB, UWP By, 593, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za grudzień 1945..., k. 54; APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 37; APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 37; APB, UWP By, 592, Sprawozdanie

Pod tym kątem urzędy przygotowywały wykazy popełnionych przestępstw, w których jednak można odnaleźć działania uznawane za formy oporu społecznego¹⁴⁰. Starosta w czerwcu odnotował cztery dochodzenia w sprawach politycznych – po jednym w Chojnicach i Czersku, dwa w Konarzynie¹⁴¹. W lipcu, sierpniu i wrześniu nie wykazał „ważniejszych przestępstw politycznych”¹⁴². W sprawozdaniu za październik zamieścił szczegółowy wykaz przestępstw dokonanych na terenie powiatu: wymienił 16 przestępstw politycznych i 3 przeciwno władzy¹⁴³. W listopadzie doszło do 9 przestępstw politycznych¹⁴⁴, a w grudniu przeprowadzono dochodzenia w 8 tego typu sprawach¹⁴⁵. Osobne zestawienia prowadziła bezpieka. W ciągu roku z przyczyn politycznych aresztowała: w marcu – 27 osób, kwietniu – 47, maju – 8, czerwcu – 6, lipcu – 10¹⁴⁶. Sekcja do walki z podziemiem niepodległościowym (Sekcja do Walki z Bandytyzmem) od lipca do grudnia przekazała Sekcji II PUBP 4 zatrzymanych określonych jako „polityczni”¹⁴⁷. We wrześniu funkcjonariusze UB z doniesień informatora wiedzieli o mężczyźnie, który prowadził antypaństwową działalność. Odnotowali też, że w restauracji w miejscowości Sitno polscy marynarze strzelali do komunistycznego godła, po czym dorysowali mu koronę. W tym czasie

miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za listopad 1945..., k. 67; AIPN By, 030/1, Ewidencja operacyjna band i bandyckich wystąpień Wydziału W.B. województwa pomorskiego za okres od dnia 1 II 1945 r. do dnia 30 VI 1945 r., k. 67; AIPN By, 203/8, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 30 V do 9 VI 1945 r., Chojnice, 10 VI 1945 r., k. 70; AIPN By, 034/1, Raport za okres od 17 VII do 20 VII 1945 r., Bydgoszcz, 20 VII 1945 r., k. 32; AIPN, 1550/1912, Odprawa Komendantów Powiatowych województwa pomorskiego z 29 III 1945 r. – Komenda Powiatowa Chojnice, b.d., k. 14; AIPN By, 049/2, Sprawozdanie dekadowe za okres od dnia 28 XII 1945 r. do 8 I 1946 r., Chojnice, 7 I 1945 r., k. 7; AIPN By, 049/1, Sprawozdanie z działalności za czas 8–18 VIII 1945 r., Chojnice, 18 VIII 1945 r., k. 43; AIPN By, 049/1, Sprawozdanie o stanie pracy agenturalno-operacyjnej Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Chojnicach..., k. 80; AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 X do 19 X 1945..., k. 165; AAN, MliP Wa, 319, Sprawozdanie z działalności Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy..., k. 117.

¹⁴⁰ Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2000, s. 8.

¹⁴¹ APB, UWP By, 599, Sprawozdanie sytuacyjne starosty powiatowego za lipiec 1945..., k. 23.

¹⁴² *Ibidem*, k. 19; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie miesięczne starosty powiatowego za sierpień 1945..., k. 27; APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 40.

¹⁴³ APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 36.

¹⁴⁴ APB, UWP By, 592, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za listopad 1945..., k. 69.

¹⁴⁵ APB, UWP By, 593, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za grudzień 1945..., k. 54.

¹⁴⁶ AIPN By, 049/17, Liczbowy wykaz aresztowanych i dezerterów z powiatu chojnickiego, b.d., k. 38.

¹⁴⁷ AIPN By, 049/32, Sprawozdanie roczne za 1945..., k. 42v.

zdaniem bezpieki w podziemiu działał 18-letni uczeń chojnickiego gimnazjum – sprawa była na etapie rozpracowania – który miał powiedzieć, że wraz z organizacją „czekają na rozkaz, aby móc wkrótce wykonywać wyroki”. Wykazano także, że zatrzymani przez aparat bezpieczeństwa zostali osądzeni w sprawach o nielegalne posiadanie broni i bandytyzm, natomiast nie skazano nikogo za sabotaż. Jesienią UB dowiedział się od informatora o mężczyźnie z Kłodawy, który stwierdził, że „pierdoli taką demokrację”¹⁴⁸. Pod koniec roku kierownik PUBP informował o „wybrykach” uczniów chojnickich szkół średnich (nie podając szczegółów), które po represjach ustały¹⁴⁹.

Milicjanci natomiast w czerwcu zarejestrowali jeden przypadek zniesławienia ZWM i jeden MO, w sierpniu zaś jeden przypadek sabotażu, za jaki uznano nieodstawienie kontyngentu¹⁵⁰. Należy wziąć pod uwagę fakt, na który wskazywał szef Wydziału Służby Zewnętrznej Komendy Wojewódzkiej MO w Bydgoszczy, kpt. Aleksander Kaczorkiewicz, że komendy powiatowe i podległe im posterunki przedkładały inne statystyki staroście powiatowemu, a inne Komendzie Wojewódzkiej¹⁵¹. Stąd dane na temat przestępstw mogą być nieprecyzyjne.

Oprócz tego nauczyciel z miejscowości Ostrowite wspominał, że w jego szkole zawieszono było przedwojenne godło Polski, orzeł w koronie. Inspektor szkolny polecił zmienić je na nowe, jednak miejscowi nie zgodzili się na to i ostrzegali nauczyciela, by tego nie robił. Ostatecznie pedagog wywiązał się z nałożonego nakazu¹⁵².

Jeśli chodzi o działalność księży, dokumenty zawierają niewiele informacji na ten temat. Ogólnie stwierdzano, że duchowieństwo było neutralne, a nawet miało być przychylnie ustosunkowane do władz, i nie angażowało się w życie polityczne¹⁵³.

Łukasz Kamiński w swojej pracy nie wymienił strajków bądź publicznych demonstracji antyrządowych z omawianego terenu¹⁵⁴. Autor również

¹⁴⁸ AIPN By, 049/32, Raport nr 9, Chojnice, 8 X 1945 r., k. 8; AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 29 VIII 1945 r. do dnia 9 IX 1945..., k. 105; AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe WUBP w Bydgoszczy za czas od 19 IX do 30 IX 1945 r., 30 IX, k. 126; AIPN By, 049/17, [Wykaz osądzonych], b.d., k. 37; AIPN By, 049/32, Raport nr 12..., k. 22.

¹⁴⁹ AIPN By, 049/2, Sprawozdanie dekadowe za okres od dnia 28 XII 1945 r. do 8 I 1946..., k. 7.

¹⁵⁰ AIPN By, 203/8, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 4 VI do 8 VII 1945..., k. 71; AIPN By, 203/8, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 31 VII do 30 VIII 1945 r., Chojnice, 31 VIII 1945 r., k. 72.

¹⁵¹ APB, UWP By, 822, Pismo szefa Wydziału Służby Zewnętrznej KW MO w Bydgoszczy do wojewody pomorskiego w Bydgoszczy, b.d., k. 117.

¹⁵² Wspomnienie Edwarda Mrozowskiego [w:] *Pionierzy szkolnictwa na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1950*, oprac. M. Skowroński, Bydgoszcz 1988, s. 321–322.

¹⁵³ Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 354; APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 36.

¹⁵⁴ Zob. Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości...*

nie odnalazł informacji na ten temat. Na Pomorzu silne było poczucie praworządności, a urzędnik posiadał wysoki status. Starosta stwierdzał, że tutejsza ludność była pracowita, spokojna, lojalna, do zarządzeń podchodziła ze zrozumieniem i „ochoczo” je wykonywała¹⁵⁵. Była to jedna z przyczyn, że niezadowolenie wyrażano przede wszystkim w rozmowach i „szeptankach”. Plotkowano, że wojny nie będzie, bowiem państwa zachodnie posiadały broń atomową, więc Związek Sowiecki ustąpi w drodze dyplomatycznych rokowań. Uważano, że w kraju tak naprawdę rządzią Sowieci, którzy nie szanowali polskich władz – wiązano to głównie z obecnością Armii Czerwonej. Jesienią krążyła pogłoska, zwłaszcza wśród proletariatu i inteligencji, o zbliżającej się katastrofie głodowej. Oprócz tego ogólnie narzekano na ustrój i zły stan aprowizacji. W tym kontekście oceniano, że ogniskiem negatywnych postaw wobec rządu były osoby powracające z Zachodu, szczególnie z Anglii. Uważano, że takie nastawienie prezentowali niemal wszyscy przyjezdni i że stanowili oni zagrożenie. Nie należeli do żadnych organizacji, ale rozsiewali „wrogą propagandę”¹⁵⁶.

Oprócz tego w tym czasie na omawianym terenie działał obwód Chojnice Okręgu Pomorze Armii Krajowej (do rozwiązania w styczniu 1945 r.), następnie w Chojnicach komórka organizacyjna Okręgu Pomorze Delegatury Sił Zbrojnych oraz placówki Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” (WiN). Nie podejmowały one zbrojnych akcji, skupiały się natomiast na pracy wywiadowczej i propagandowej. Najwięcej informacji zachowało się na temat ostatniej z wymienionych organizacji. W struktury Okręgu Pomorskiego WiN wchodził rejon Chojnice, który obejmował powiaty chojnicki, człuchowski, złotowski, sępoleński i wyrzyski. Pierwszym szefem rejonu był Tadeusz Morski, kierownik stacji traktorów w Chojnicach, później zastąpił go Karol Świętorzecki „Wacław”, administrator majątku rolnego w Jarcewie, a funkcję jego zastępcy pełnił nauczyciel Jan Klamann „Ludwik”. Informacje na temat

¹⁵⁵ Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec..., s. 193; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za czerwiec 1945..., k. 14; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie miesięczne starosty powiatowego za sierpień 1945..., k. 25; APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 37; APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik..., k. 35; APB, UWP By, 592, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za listopad 1945..., k. 67; APB, UWP By, 593, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za grudzień 1945 r..., k. 53.

¹⁵⁶ AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 do 19 XI 1945..., k. 231; Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 353; APB, UWP By, 592, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za listopad 1945..., k. 67; AAN, MIIP Wa, 319, Sprawozdanie z działalności Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy..., k. 117; AIPN By, 030/1, Dekadowe sprawozdanie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za okres od dnia 30 listopada do 9 grudnia 1945 r., 10 XII 1945 r., k. 255.

sytuacji politycznej zbierał Bronisław Domeracki „Jan Duch”, przede wszystkim z Sądu Grodzkiego w Chojnicach, w którym był zatrudniony, oraz zaangażowany przez niego urzędnik starostwa powiatowego Stefan Czarniecki. Podziemie dysponowało prasą i ulotkami przekazywanymi z Bydgoszczy. Domeracki współpracował z Maksymilianem Jakubowskim „Jurem”, szefem referatu bezpieczeństwa Okręgu Pomorskiego WiN, i Alfonsem Jarockim „Antonim”, zastępcą prezesa Okręgu Pomorskiego WiN. W 1946 r. za działalność w WiN komuniści skazali kilku mieszkańców powiatu chojnickiego – Bronisława Domerackiego na 7 lat więzienia i 3 lata utraty praw, Czarnieckiego na 5 lat więzienia i 3 lata utraty praw, Zygmunta Domerackiego na rok więzienia i rok utraty praw, Klamanna na 6 lat więzienia i 2 lata utraty praw, Roberta Kajzera na 2 lata więzienia w zawieszeniu na 2 lata, Karola Świętorzeckiego na 10 lat więzienia i 5 lat utraty praw, Edmunda Ryngwelskiego na 3 lata więzienia i rok utraty praw¹⁵⁷.

Pracę podziemną kontynuowała część członków Okręgowej Delegatury Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Głównie w Bydgoszczy i okolicach, ale również w powiecie chojnickim, o czym świadczy działalność aparatu bezpieczeństwa wymierzona w byłych konspiratorów z tych ziem. Byli oni obiektem zainteresowania bezpieki jeszcze kilka lat po wojnie – w 1951 r. obserwacją objęto siedem osób¹⁵⁸. Inwigilowano także członków „Gryfa Pomorskiego”, którzy jesienią 1945 r. ujawnili się przed komunistycznymi władzami¹⁵⁹.

Nie można też wykluczyć, że przez teren powiatu przechodziły różnego rodzaju grupy o antykomunistycznym profilu. Wskazuje na to notatka UB zawierająca informację o grupie osób przemieszczających się z powiatu sępoleńskiego – mieli to być „byli akowcy”, którzy ukrywali się w lasach w okolicach Krojant¹⁶⁰. Ponadto, zdaniem Bogdana Głębowicza, podziemie utrudniało przeprowadzenie reformy rolnej realizowanej przez komunistyczny rząd. Odnosiło się to jednak do niewielkiego procenta gospodarzy, którzy pod wpływem konspiratorów oddawali otrzymane w ramach reformy działki¹⁶¹.

¹⁵⁷ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. S. Poleszak, R. Wnuk, A. Jacyńska, M. Śladecka, Lublin–Warszawa 2020, s. 332–337; A. Paczoska-Hauke, *Okręg Pomorski (Bydgoski) Zrzeszenia WiN [w:] Obszar Zachodni Zrzeszenia WiN 1945*, red. K. Krajewski, Warszawa 2019, s. 143–144, 148–149; A. Gąsiorowski, *Szare Szeregi na Pomorzu 1939–1945*, Toruń 1998, s. 83; *Rozpoczął się proces „WiN-u” przed Sądem Wojсковym w Bydgoszczy*, „Ziemia Pomorska”, 19 IX 1946, s. 4; *Wyrok w procesie WIN*, „Ziemia Pomorska”, 27 IX 1946, s. 5; *Trzy wyroki śmierci i 176 lat więzienia. Epilog dwóch procesów nielegalnej organizacji WIN*, „Ziemia Pomorska”, 4 X 1946, s. 4.

¹⁵⁸ B. Chrzanowski, *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu...*, s. 217, 235–236, 254.

¹⁵⁹ A. Gąsiorowski, *Rozpracowanie środowiska...*, s. 81–82.

¹⁶⁰ AIPN By, 049/1, Agenturalne doniesienie, 19 IX 1945 r., k. 89.

¹⁶¹ B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 297.

Od wiosny 1946 r., czyli w okresie już późniejszym, na terenach powiatu operowała 5. Wileńska Brygada AK dowodzona przez mjr. Zygmunta Szendzielarza. W kontekście niniejszych rozważań istotne jest, że lokalna społeczność oferowała pomoc partyzantom, za którą część osób została skazana przez komunistów¹⁶².

Przy omawianiu nastrojów społecznych w 1945 r. i podsumowywaniu zebranego materiału pamiętać należy, że społeczeństwo polskie z wojny wychodziło w dużym stopniu rozbite. Konflikt zbrojny spowodował rozpad struktur społecznych i świata społecznego, brutalizację życia, w którym powszechna była przemoc i upadek norm moralnych. Odczuwano brak elit, ogólne i indywidualne zbiednienie, powszechne były traumy spowodowane pobylem w obozach czy wysiedleniami¹⁶³.

Przedstawiciele PPS uważali, że mieszkańcy powiatu byli „zbyt prawicowi”¹⁶⁴. Społeczeństwo było rozgoryczone, towarzyszyła mu niepewność, przyjęło postawy bierne i wyczekujące. Odnutowywano nieufność do władz oraz wrogi stosunek do rządu i ustroju. Niezadowolenie wszystkich warstw społecznych powodowały nie tylko braki opału i zła apro wizacja, lecz także np. nierównomierne przydziały żywności, fatalnie zorganizowany transport (na podróż do Bydgoszczy, stolicy województwa, trzeba było liczyć prawie dwa dni), niskie zarobki (wypłaty były tak skromne, że urzędnikom i pracownikom instytucji samorządowych nie wystarczało nawet na nabycie podstawowych produktów); uważano, że wysokie stanowiska w administracji publicznej pełniły osoby, które nadużywały władzy i nie rozwiązywały problemów prostych ludzi. Duże rozgoryczenie panowało wśród emerytów, wdów i rodzin, których bliscy zostali zamordowani przez Niemców¹⁶⁵. Kierownik PUBP w Chojnicach zauważał, że rolnicy odczuwali spadek jakości życia w porównaniu z okresem okupacji. W 1945 r. ich gospodarstwa były w gorszym stanie niż podczas wojny¹⁶⁶.

¹⁶² A. Paczoska-Hauke, *Działania represyjne...*, s. 48, 50.

¹⁶³ Zob. A. Wylęgała, *Krajobraz po wojnie: anatomia rozpadu świata społecznego na przykładzie Polski w okresie II wojny światowej*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 3, s. 133–163.

¹⁶⁴ AAN, PPS CKW, 235/VII-68, Sprawozdanie Pomorskiego Wojewódzkiego Komitetu Polskiej Partii Socjalistycznej w Bydgoszczy..., k. 43.

¹⁶⁵ AAN, MliP Wa, 319, Sprawozdanie z działalności Powiatowych i Miejskich Oddziałów Informacji i Propagandy..., k. 117; AAN, MliP Wa, 609, Sprawozdanie ze zjazdu kierowników Miejskich i Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy..., k. 32; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie miesięczne starosty powiatowego za sierpień 1945..., k. 25, 27; APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 35; APB, UWP By, 592, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za listopad 1945..., k. 67; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za maj 1945 r., Chojnice, 4 VI 1945 r., k. 2; AIPN By, 049/1, Sprawozdanie z działalności za czas 19–29 czerwca 1945..., k. 24; Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 352–354.

¹⁶⁶ Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 352.

Negatywne nastawienie było też wynikiem czynników politycznych. Takie nastroje prezentowali pracownicy na kolei, gdzie SP miało duże wpływy i organizowało pracę¹⁶⁷. Innym poważnym źródłem niezadowolenia były rekwizycje i kradzieże dokonywane przez żołnierzy sowieckich¹⁶⁸.

Po aresztowaniach i sowieckich represjach części byłych członków organizacji podziemnych towarzyszył strach. W obawie przed konsekwencjami nie przyznawali się do swojej okupacyjnej aktywności i nie udzielali się społecznie. Norbert Myszk, zdając sobie sprawę z niebezpieczeństwa, nie angażował się w życie polityczne¹⁶⁹. Józefa Fryca wspominała: „bałam się o dorastające dzieci. Chciałam spokoju”¹⁷⁰.

Na nastroje wpływały również dysfunkcje administracji publicznej, np. niekompetencja osób pracujących w urzędach i odpowiedzialnych za organizację życia społeczno-gospodarczego. Józef Trzebiatowski, sekretarz miasta Chojnic, notował: „cała administracja miejska znajduje się pod względem organizacyjnym jako żałosne następstwo ludzi nie będących przygotowanymi do prowadzenia rozległej administracji miasta i przedsiębiorstw gospodarki komunalnej i zakładów użyteczności publicznej”¹⁷¹. Przez cały rok nie udało się uruchomić wielu zakładów przemysłowych, co siłą rzeczy wpływało na brak miejsc pracy¹⁷². Pod koniec roku nauczyciele – jeden z nich o sprawie poinformował prasę – i kolejarze otrzymywali wynagrodzenie z dużym opóźnieniem. Ci ostatni musieli godzinami stać w kolejkach po wypłatę. W ogonkach panowało zdenerwowanie, miejsce zabezpieczali milicjanci¹⁷³.

W połowie roku chojniczanka w liście do rodziny za granicą pisała: „a mnie to jest już wszystko jedno”¹⁷⁴. Panowało ogólne zniechęcenie. Pogłębiały je niezrozumiałe dla mieszkańców decyzje władz. Jedną z nich zapadła w połowie 1945 r., gdy chojnicka bezpieka, której siedziba znajdowała się w śródmieściu, nakazała właścicielom okolicznych budynków opuszczenie swoich lokali¹⁷⁵. Sytuację opisuje jedna z poszkodowanych mieszkanek. Po powrocie z centralnej Polski,

¹⁶⁷ AIPN By, 049/2, Sytuacja polityczna, b.d., k. 61.

¹⁶⁸ Sytuacja polityczna ludności powiatu chojnickiego..., s. 352; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za maj 1945..., k. 2; AIPN By, 203/8, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 14 IV do 27 IV 1945..., k. 67v–68.

¹⁶⁹ FAPAK, M: 496/1130 Pom, Teczka osobowa Norberta Myszk, Pismo Władysława Kuleszy dot. Norberta Myszk, Gdańsk, 23 I 1991 r., k. 5.

¹⁷⁰ FAPAK, K: 500/500 Pom, Teczka osobowa Józefy Frycy, Relacja członka konspiracji, Czersk, 17 IX 1991 r., s. 12.

¹⁷¹ J. Trzebiatowski, *Z tartaku do ratusza...*, s. 82.

¹⁷² B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 318–319.

¹⁷³ L. K., *Dlaczego w Chojnicach nie wypłacają rent wdowom po kolejarzach?*, „Trybuna Pomorska”, 30 XII 1945, s. 3; *Inspektorat Szkolny w Chojnicach*, „Ziemia Pomorska”, 24 X 1945, s. 3; Zob. także „Ziemia Pomorska”, 1 XI 1945, s. 3.

¹⁷⁴ AIPN, 1572/3378, Specjalne doniesienie..., k. 92.

¹⁷⁵ APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za czerwiec 1945..., k. 16.

mając na utrzymaniu kilka osób z najbliższej rodziny, otrzymała lokal poniemiecki w celu uruchomienia kawiarni przy ul. Gdańskiej, co dużym nakładem sił i finansów jej się udało (ok. 120 tys. zł). Po trzech tygodniach od otwarcia miejskie władze nakazały kobiecie w ciągu kilku godzin opuścić lokal. Decyzję motywowano położeniem kawiarni naprzeciwko siedziby UB – gromadzący się ludzie mogli stwarzać zagrożenie dla urzędu¹⁷⁶.

Podobnie jak w innych częściach Pomorza, również w powiecie chojnickim stosunek miejscowej ludności do osób przyjezdnych, głównie ze Wschodu, był negatywny. Wynikał on m.in. z konfliktów na tle ekonomicznym, gdy np. tymczasowi administratorzy byli zmuszeni opuszczać zajmowane gospodarstwa na rzecz nowych osadników. W reakcji na taki stan działalność w powiecie prowadziła grupa rabunkowa, której ofiarami padali przesiedleńcy. Zamiarem jej członków było zniechęcenie ich od zajmowania poniemieckich majątków¹⁷⁷. Z kolei przybysze z innych terenów uważali, że posiadanie przez miejscowych III grupy DVL było ujmą¹⁷⁸.

Dodatkowo jeszcze można wspomnieć o pomniejszych zagadnieniach, choćby pospolitej przestępczości. W powiecie grasowało co najmniej kilka grup rabunkowych, które dokonywały napadów, kradzieży i bity gospodarzy, co zapewne przekładało się na brak poczucia bezpieczeństwa¹⁷⁹. Kolejną sprawą był żal osób, które podczas wojny odmówiły podpisania DVL, o to, że posiadały takie same prawa i były traktowane na równi z tymi, którzy ją podpisali¹⁸⁰.

Trzeba pamiętać, że przy badaniu nastrojów bardzo istotną kwestią jest wiarygodność informacji zawartych w dokumentach sporządzanych przez urzędników w 1945 r. i ich zgodność ze stanem faktycznym. Należy z bardzo dużą ostrożnością podchodzić do treści, według których mieszkańcy pozytywnie odnosili się do rządu¹⁸¹. Najpewniej

¹⁷⁶ APB, UWP By, 21, Podanie Danuty Gertrudy Kapuścińskiej, Chojnice, 18 VII 1945 r., k. 103.

¹⁷⁷ R. Kozłowski, *Przeobrażenia społeczno-polityczne w województwie pomorskim (1945–1948)*, Toruń 1976, s. 23–24; B. Głębowicz, *W Polsce Ludowej...*, s. 301; APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 37; AIPN By, 034/3, Raport dekadowy Sekcji W.B. za okres od 29 VII do 9 VIII 1945 r., Bydgoszcz, 10 VIII 1945 r., k. 15.

¹⁷⁸ A. Perlińska, *Życie polityczne Czerska...*, s. 117.

¹⁷⁹ AIPN By, 049/32, Sprawozdanie roczne za 1945..., k. 40–42.

¹⁸⁰ APB, UWP By, 599, Sprawozdanie miesięczne starosty powiatowego za sierpień 1945..., k. 26.

¹⁸¹ AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 X do 19 X 1945..., k. 165; Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec..., s. 193; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie starosty powiatowego za czerwiec 1945..., k. 14; APB, UWP By, 599, Sprawozdanie miesięczne starosty powiatowego za sierpień 1945..., k. 25; APB, UWP By, 589, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za wrzesień 1945..., k. 37; APB, UWP By, 591, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za październik 1945..., k. 35;

wspomniana bierność i brak aktywnego sprzeciwu były odbierane jako forma akceptacji. Mało wiarygodne są twierdzenia, że w ciągu roku poprawiał się stosunek do Związku Sowieckiego i Armii Czerwonej, która okazywała „ludzką” pomoc miejscowym¹⁸².

ZAKOŃCZENIE

Spółeczeństwo powiatu chojnickiego z radością przyjęło zakończenie okupacji niemieckiej. Zniszczenia i straty wojenne, również w strukturze społecznej, sprawiły, że warunki życia w 1945 r. były niezwykle trudne. Mieszkańców w pierwszej kolejności zajmowały więc codzienne bolączki. Z trudem wiążąc koniec z końcem, nie interesowali się polityką. Stosunek do komunistycznych władz był niechętny i negatywny, ale nie rejestrowano jawnych wystąpień antyrządowych – opór miał przede wszystkim charakter plotek i opinii wyrażanych w wąskim gronie. Z entuzjazmem włączono się w odbudowę szeroko rozumianego życia społeczno-polityczno-gospodarczego. Zaznaczyć trzeba jednak, że mieszkańcy powiatu chojnickiego nie czynili tego z pobudek ideologicznych, nie popychała ich do tego wizja komunistycznego ustroju. Działali z myślą o powrocie do normalności i uporządkowaniu życia według znanych sobie przedwojennych wzorców, i czynili to pomimo instalowanego reżimu, a nie dzięki niemu.

APB, UWP By, 592, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za listopad 1945..., k. 67; APB, UWP By, 593, Sprawozdanie miesięczne starostwa powiatowego w Chojnicach za grudzień 1945..., k. 53.

¹⁸² AIPN By, 030/1, Sprawozdanie dekadowe Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy za czas od 9 X do 19 X 1945..., k. 165.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie: Ministerstwo Informacji i Propagandy w Warszawie; Polska Partia Socjalistyczna. Centralny Komitet Wykonawczy w Warszawie.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy: Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Chojnicach 1945–1955; Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Bydgoszczy 1983–1990; Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy 1945–1954; Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Bydgoszczy 1945–1954; Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Bydgoszczy 1954–1983.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Olsztynie: Wyższa Szkoła Oficerska im. gen. Franciszka Józwiaka „Witolda” w Szczytnie 1972–1989.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie: Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie 1945–1954.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy: Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Bydgoszczy; Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Bydgoszczy; Powiatowa Rada Narodowa w Chojnicach; Urząd Wojewódzki Pomorski w Bydgoszczy; Wojewódzki Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej w Bydgoszczy; Zarząd Wojewódzki Związku Walki Młodych w Bydgoszczy.

Fundacja Archiwum Pomorskie Armii Krajowej w Toruniu: Teczka osobowa Bernarda Czapiewskiego, Bernarda Szczęsnego, Heleny Pestki, Ireny Wituszyńskiej, Jadwigi Połom, Józefy Frycy, Maksymiliana Napiontka, Mariana Januszewskiego, Norberta Myski, Reginy Weltrowskiej, Rozalii Gabrych, Stefana Januszewskiego, Władysława Kuleszy.

Źródła drukowane

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. 5: *Październik 1944–lipiec 1945*, red. T. Pęczyński, Wrocław 1991.

Raport sytuacyjny za miesiąc styczeń–marzec 1945 r. (fragmenty meldunków Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu z 1945 r.) [w:] B. Chrzanowski, *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z frontu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Toruń 2011.

Sprawozdanie Komitetu Miejskiego PPR w Czersku, Czersk, 15 VI 1945 r. [w:] *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008.

Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach z marca 1945 r., Chojnice, 28 III 1945 r. [w:] *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008.

Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Chojnicach za czerwiec 1945 r., Chojnice, 3 VII 1945 r. [w:] *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008.

Sprawozdanie wojewody pomorskiego za miesiąc czerwiec 1945 roku [w:] *Rok 1945. Województwo pomorskie. Sprawozdania pełnomocników rządu i wojewody*, red. R. Kozłowski, Warszawa 1997.

Prasa

Bielawski F., *Nie ma Kaszub bez Polonii*, „Weteran”, 1–15 XII 1945.

Echa Pomorza, „Ziemia Pomorska”, 25 XI 1945.

Gierszewski S., *Zanim nadeszło wyzwolenie*, „Stowo Powszechne”, 18 II 1975.

Inspektorat Szkolny w Chojnicach, „Ziemia Pomorska”, 24 X 1945.

Kukliński C., *120 lat kolei w Chojnicach*, „Gazeta Chojnicka”, 20 XII 1991.

L.K., *Dlaczego w Chojnicach nie wypłacają rent wdowom po kolejarzach?*, „Trybuna Pomorska”, 30 XII 1945.

Lemańczyk F., *Z życia Chojnic. Święto Pierwszego Maja*, „Ziemia Pomorska”, 9 V 1945.

Na pomoc dla sierot, „Trybuna Pomorska”, 23 XI 1945.

Odbudowa miast i wsi pomorskich, „Głos Grudziądza”, 28 VIII 1945.

(P), *Pogrzeb ofiar niemieckiego bestialstwa w Czersku*, „Trybuna Pomorska”, 1 XI 1945.

Peichert Z., *Wyzwolenie*, „Gazeta Chojnicka”, 15 II 1991.

Rozpoczął się proces „WIN-u” przed Sądem Wojskowym w Bydgoszczy, „Ziemia Pomorska”, 19 IX 1946.

Steinke Z., *14 lutego 1945 roku*, „Gazeta Chojnicka”, 19 II 1993.

Steinke Z., *Etapy „wyzwolenia” – kontratak Niemców*, „Gazeta Chojnicka”, 30 IV 1993.

Stromski Z., *Z przemilczanych wydarzeń*, „Gazeta Chojnicka”, 24 II 1995.

Trzy wyroki śmierci i 176 lat więzienia. Epilog dwóch procesów nielegalnej organizacji WIN, „Ziemia Pomorska”, 4 X 1946.

Usunąć Niemców z powiatu chojnickiego, „Trybuna Pomorska”, 3 XI 1945.

W Brusach znajduje się największa suszarnia grzybów i jarzyn w Polsce, „Trybuna Pomorska”, 3 XI 1945.

Wyrok w procesie WIN, „Ziemia Pomorska”, 27 IX 1946.

Z Chojnic, „Ziemia Pomorska”, 4 VII 1945.

Z Chojnic, „Ziemia Pomorska”, 5 VII 1945.

Z Chojnic, „Ziemia Pomorska”, 7 VII 1945.

Z Chojnic, „Ziemia Pomorska”, 9 VIII 1945.

Z działalności PCK w Chojnicach, „Ziemia Pomorska”, 19 X 1945.
Z życia Chojnic, „Ziemia Pomorska”, 19 V 1945.
Ze Stronnictwa Demokratycznego, „Ziemia Pomorska”, 11 VII 1945.
 „Ziemia Pomorska”, 1 XI 1945.
 „Ziemia Pomorska”, 23 XII 1945.

Opracowania i wspomnienia

- Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. S. Poleszak, R. Wnuk, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Lublin–Warszawa 2020.
- Bojar-Fijałkowski G., Prokop M., *Śladami żołnierskiej drogi. Z dziejów ruchu kombatanckiego na ziemi koszalińskiej*, Warszawa 1977.
- Borzyszkowski J., *Chojnice w II Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2010.
- Borzyszkowski J., *Kapliczki i krzyże przydrożne dekanatu chojnickiego a kult Matki Bożej Pocieszenia w Chojnicach i Wielu*, „Zeszyty Chojnickie” 2014, nr 29.
- Borzyszkowski J., *Pod okupacją hitlerowską III Rzeszy Niemieckiej (1939–1945)* [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2010.
- Borzyszkowski J., *Tam gdzie Kaszëb kuńc. Monografia wsi Karsin*, Gdańsk 1973.
- Borzyszkowski J., *Wielewskie Góry. Dzieje Wiela i jego kalwarii*, Gdańsk 1986.
- Chojnice w latach 1939–1945*, [oprac. przy współpr. Towarzystwa Miłośników Chojnic i Okolicy], Chojnice 1947.
- Chrzanowski B., Gąsiorowski A., *Konspiracja pomorska wobec powojennej rzeczywistości* [w:] B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *Polska Podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005.
- Ciechanowski K., *Kiedrowski vel Lew-Kiedrowski Ksawery* [w:] *Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 1, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, E. Zawacka, Toruń 1994.
- Ciechanowski K., *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939–1945*, Warszawa 1972.
- Cysewski E.K., *Był taki czas, kiedy las był moim domem*, Gdańsk 1972.
- Dmitrów E., *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*, Warszawa 1987.
- Dmitrów E., *Polska a Niemcy. Ludność, odbudowa, przemiany polityczne w pierwszych latach powojennych*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1992, t. 1.
- Dzieje Brus i okolicy*, red. J. Borzyszkowski, Chojnice–Gdańsk 1984.
- Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 2: *Kalendarium ziemi chojnickiej*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2010.
- Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 3: *Ludzie ziemi chojnickiej*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2010.
- Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008.
- Gąsiorowski A., *Rozpracowanie środowiska byłych członków Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski” przez Urząd Bezpieczeństwa*, „Komunikaty Instytutu Baltyckiego” 2012, R. 47–48, z. 49.
- Gąsiorowski A., *Szare Szeregi na Pomorzu 1939–1945*, Toruń 1998.
- Głębowicz B., *Ruch ludowy w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1962*, Toruń 1964.
- Głębowicz B., *W Polsce Ludowej* [w:] *Chojnice. Dzieje miasta i powiatu*, red. S. Gierszewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Golon M., *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945–1947*, Toruń 2001.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza w latach 1944–1948 jako partia władzy. Pozaideologiczne motywy akcesu do partii komunistycznej* [w:] *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016.
- Grochowski M., *Ku czci męczenników* [w:] *Chojnice w latach 1939–1945*, [oprac. przy współpr. Towarzystwa Miłośników Chojnic i Okolicy], Chojnice 1947.
- Hamerska M., *Miejsca pamięci narodowej w powiecie chojnickim*, „Zeszyty Chojnickie” 2012, nr 27.
- Hamerska M., *Patriotyczne wychowanie młodzieży w Zespole Szkół w Nowej Cerkwi*, „Zeszyty Chojnickie” 2011, nr 26.
- Hamerska M., *Szkołnictwo na terenie Chojnic dawniej i dziś. Zarys problematyki*, „Zeszyty Chojnickie” 2013, nr 28.
- Kamiński Ł., *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2000.
- Korpalska W., *Czersk i okolice w latach II Rzeczypospolitej* [w:] *Czersk. Przeszość i teraźniejszość*, red. S. Kalembska, Bydgoszcz 1989.
- Kozłowski R., *Partie polityczne w województwie pomorskim (1945–1950)*, Toruń 1991.
- Kozłowski R., *Polska Partia Robotnicza w województwie pomorskim 1942–1948*, Bydgoszcz 1985.
- Kozłowski R., *Przeobrażenia społeczno-polityczne w województwie pomorskim (1945–1948)*, Toruń 1976.
- Kozłowski R., *Sytuacja polityczna na Pomorzu po zakończeniu okupacji hitlerowskiej* [w:] *Powojenne losy konspiracji na Pomorzu. Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniu 19 listopada 1994 roku*, red. E. Zawacka, R. Kozłowski, Toruń 1995.
- Kula A., *Byłem kolejarzem* [w:] *W mroku nocy. Z lat okupacji na ziemi chojnickiej 1939–1945*, oprac. K. Szczepański, Chojnice 1986.
- Kula A., *Moje wspomnienie z lat II wojny światowej* [w:] *Pamiętniki chojnickie*, oprac. K. I. Ostrowski, Chojnice 2013.
- Kulesza W., *Mój okupacyjny los* [w:] *W mroku nocy. Z lat okupacji na ziemi chojnickiej 1939–1945*, oprac. K. Szczepański, Chojnice 1986.

- Kumer F., *Szkoła w Ogorzelinach* [w:] *Pamiętniki chojnickie*, oprac. K.I. Ostrowski, Chojnice 2013.
- Look W., *Kartki z dziejów ziemi chojnickiej*, „Zeszyty Chojnickie” 1970, nr 5.
- Look W., *Z dziejów Ochotniczej Straży Pożarnej w Chojnicach 1866–1966*, Chojnice 1966.
- Malicki J., *Wspomnienia z wojny światowej 1939–1945 roku*, „Zeszyty Chojnickie” 2014, nr 30.
- Myszka T., „*Dziennik Pomorski*”, „*Lud Pomorski*” i ich dodatki (1923–1939) [w:] *Prasa chojnicka wczoraj i dziś (1912–2005)*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2005.
- Obracht-Prondzyński C., *W kręgu problematyki kaszubsko-pomorskiej. Studia i szkice*, Gdańsk–Wejherowo 2003.
- Osęka P., *Rytuły stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.
- Ostrowski K., *Bedeker chojnicki A–Ż*, Chojnice 2009.
- Ostrowski K.I., *Komunalne problemy Chojnic w latach 1945–1950 w świetle działalności Miejskiej Rady Narodowej*, „Zeszyty Chojnickie” 2016, nr 32.
- Paczoska-Hauke A., *Działania represyjne Urzędu Bezpieczeństwa wobec mieszkańców powiatu chojnickiego w latach 1945–1956*, „Zeszyty Chojnickie” 2006, nr 21.
- Paczoska-Hauke A., *Okręg Pomorski (Bydgoski) Zrzeszenia WiN* [w:] *Obszar Zachodni Zrzeszenia WiN 1945*, red. K. Krajewski, Warszawa 2019.
- Perlińska A., *Życie polityczne Czerska w latach 1945–1985 ze szczególnym uwzględnieniem roli PZPR* [w:] *Czersk. Przeszłość i teraźniejszość*, red. S. Kalembka, Bydgoszcz 1989.
- Pionierzy szkolnictwa na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1950, oprac. M. Skowroński, Bydgoszcz 1988.
- Pogranicza. Stara Kiszewa, [red. M. Krawczyk], Warszawa 2013.
- Porożyński H., *Z dziejów Liceum Ogólnokształcącego im. Filomatów Chojnickich w Chojnicach (1623–2002)*, Stupsk 2004.
- Reszka B., *Czas zła. Sowieckie bezprawie na kaszubskich Gochach*, Gdańsk 2001.
- Reszka B., *Ich losy. Z życia kaszubskich Gochów 1939–1948*, Rumia–Borowy Młyn 2005.
- Rogenbuk M., *Historia spółdzielczości w Chojnicach (na przykładzie PSS „Spotem”)*, „Zeszyty Chojnickie” 2011, nr 26.
- Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Pomorzu i Kujawach (luty–grudzień 1945), red. B. Binaszewska, P. Rybarczyk, wstęp Piotr Rybarczyk, wyb., oprac. K. Bartosik et al., Warszawa–Bydgoszcz–Gdańsk 2010.
- Rozstrzelana niepodległość. Ofiary zbrodni pomorskiej 1939. Materiały XXIX sesji naukowej w Toruniu z 22 listopada 2019 roku, red. T. Ceran, Toruń 2020.
- Sakson A., *Niemcy w świadomości społecznej Polaków* [w:] *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*, red. A. Wolff-Powęska, Poznań 1993.
- Sikorski H., *Oświata i kultura w mieście i gminie Czersk* [w:] *Czersk. Przeszłość i teraźniejszość*, red. S. Kalembka, Bydgoszcz 1989.
- Słownik biograficzny konspiracji pomorskiej 1939–1945*, cz. 1, red. H. Maciejewska-Marcinkowska, E. Zawacka, Toruń 1994.
- Steinke Z., *Wspomnienia Chojniczanina*, Chojnice 2011.
- Stromski Z., *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*, Bydgoszcz 1986.
- Synak M., *Jan Paweł Łukowicz (1886–1957). Portret myśliwego*, „Zeszyty Chojnickie” 2015, nr 31.
- Trzebiatowski J., *Z tartzaku do ratusza* [w:] *Pamiętniki chojnickie*, oprac. K.I. Ostrowski, Chojnice 2013.
- Wałdoch M., *Polityka faktów dokonanych. Chojnice od 15 lutego do 9 maja 1945 roku we władzy Armii Czerwonej i Polskiej Partii Robotniczej*, „Zeszyty Chojnickie” 2016, nr 32.
- Wardzyńska M., *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce „Intelligenzaktion”*, Warszawa 2009.
- Warnke Z., *Powstanie i działalność organów bezpieczeństwa i porządku publicznego na ziemi chojnickiej w latach 1945–1950*, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem dr. Jana Golca, obroniona w Wyższej Szkole Oficerskiej im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie, Legionowo 1981.
- Weltrowski J., *Losy powojenne drukarni i gazety „Głos Serca Polskiego” w Borach Tucholskich, rodzinnym gospodarstwie Józefa Weltrowskiego we wsi Jastrzębie* [w:] *Powojenne losy konspiracji na Pomorzu. Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniu 19 listopada 1994 roku*, red. E. Zawacka, R. Kozłowski, Toruń 1995.
- Wiś polska 1939–1948*, t. 1, oprac. K. Kersten, T. Szarota, Warszawa 1967.
- Wojna na Kaszubach. Pamięć polskich i niemieckich świadków*, oprac. R. Borchers, K. Madoń-Mitzner, Gdańsk 2014.
- Wycech C., *Powiat chojnicki. Ziemia, ludzie, przeszłość. Życie gospodarcze i społeczne*, Chojnice 1936.
- Wylęgała A., *Krajobraz po wojnie: anatomia rozpadu świata społecznego na przykładzie Polski w okresie II wojny światowej*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 3.
- Zaremba M., *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012.